Poliitilise osaluse dilemmad Eesti poliitilises kultuuris: kuuluvus ja kodanikuidentiteet

Uurimuse raport

Koostanud:

Erle Rikmann, Mikko Lagerspetz, Piret Pernik, Tarmo Tuisk

Tallinn 2002

Sisukord

I Uurimuse taust – 3

1.1 Uurimuse eesmärgid – 4

1.2 Uurimusmeetodid – 6

1.2.1 Avaliku arvamuse uuring "Eesti ühiskond 2002" – 6

1.2.2 Ariko Marketingi avaliku arvamuse küsitlus juuli 2002 – 7

II Uurimuse peamised tulemused – 9

2.1 Poliitiline osalus: kuuluvus ja kodanikuidentiteet – 9

2.2 Õigusliku tegevusruumi tajumine – 15

2.3 Avalik sfäär, info saamine võimuinstitutsioonide kohta ja nende usaldamatuse põhjused – 21

2.4 Võõrandumine ja välistatus poliitikast – 29

III Uurimuse kokkuvõtvad järeldused – 45

IV Viidatud allikad – 49

I Uurimuse taust

Mitmete viimastel aastatel läbi viidud uurimuste tulemused[1] näitavad jätkuvat avaliku võimu kandjate ning elanikkonna võõrandumist teineteisest. Ühelt poolt võib rääkida esinduslikkuse defitsiidist riigi valitsemisel, kus kodanikud ei taju poliitilistes institutsioonides endi huvide esindatust. Teisalt süveneb ka n-ö. osaluse defitsiit - väheneb valimisaktiivsus, huvi poliitiliste protsesside vastu ning endiselt pole märgata tõusutendentsi kodanikualgatuslikus sekkumises otsustusprotsessidesse. Ometi eeldavad nii Eesti lähituleviku poliitilised arengukavad (EKAK, Haldusmenetluse seadustik jm) kui ka riigi peamiste sotsiaalsete probleemide lahendamine inimeste informeerimist ning kaasamist, sh. ühiskonna arengut mõjutavate otsuste väljatöötamisse.

Käesolev uurimus püüab selgitada, kuivõrd Eesti elanike hulgas on arenenud arusaam kuuluvusest ühiskonda selle vastutust ja õigusi omava liikmena. Niisugust kuuluvust nimetame kodanikuidentiteediks.[2] Küsimuse selline püstitamine ei ole tähtis üksnes selleks, et Eesti elanike kodanikualgatuslikku käitumist paremini mõista. Tegemist on kodanikeühiskonna ja nn. poliitiliselt toimiva avalikkuse[3] struktuuri ja toimimispõhimõtteid puudutava, ka teoreetiliselt huvitava probleemi ühe ilminguga. Üldisemal tasandil puudutab probleem erihuvide võistluse ning selle võistluse areeniks oleva, ühistel reeglitel põhineva kommunikatsioonivälja dialektikat. Või - Edward Shilsi[4] terminoloogias - erihuvide ja kodanikeühiskonna aluseks oleva "tsiviliseerituse" vahelist suhet. Ühiskonnateoorias on ühis- ja erihuvide sobitamise probleem muidugi vana ja paljudiskuteeritud; uudse varjundi on diskussioonile andnud selle üha tugevam seostamine kultuurilise identiteediga.[5].

Niinimetatud postmodernsuse arutlustes on rõhutatud ühiskonna fragmenteeritust, mis kõige selgemini väljendub kultuuriliste identiteetide paljususes ja nende ühisosa vähenemises. Demokraatliku poliitilise süsteemi toimimise esimeseks eelduseks on aga,

[1] vt Riigikogu Kantselei poolt 1999.a., 2001.a. ja 2002.a. tellitud avaliku arvamuse uuringuid: > Tellitud uuringud

[2] Vt. Habermas, Jürgen (1992) 'Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe', *Praxis International*, 12:1, lk. 1-19.

[3] Vt. Habermas, Jürgen (1962/2001) *Avalikkuse struktuurimuutus.* Tlk. Andres Luure. Tallinn: Kunst

[4] Shils, Edward (1992) "Kodanikuühiskonna voorus." - *Akadeemia*. Nr. 9, lk 1934-1955. Vt. ka Gellner, Ernest (1996) *Conditions of Liberty. Civil Society and its Rivals*. London: Penguin Books

[5] Vt. Bridges, Tom (1994) "*The Culture of Citizenship: Inventing Postmodern Civic Culture*". New York:

et osalejad tunnistavad ühelt poolt kogu süsteemi olulisust enda jaoks ning teiselt poolt üksteist kui dialoogi- ja koostööpartnereid. Kui identiteetide fragmenteerituse tõttu saavad koostöö ja dialoog ühiskonnaliikmete jaoks vähetähtsateks või võimatuks, võib tulemuseks olla liberaalse demokraaatiamudeli kriis, sh õigussüsteemi legitiimsuse vähenemine kodanike silmis.

Eesti poliitilise kultuuri ning osalusdemokraatia arengu kontekstis lisab probleemile aktuaalsust küsimus kodanikualgatusliku töö tulemusena valminud ja 2002.a. juunis Riigikogu menetlusse antud Eesti Kodanikeühiskonna Arengukontseptsiooni (EKAK) eelnõu edasisest käekäigust ning selle rakendamise võimalusest ühiskonnas. 1998.a., 1999.a. ja 2002.a. uuringute alusel võime järeldada, et eelnimetatud esinduslikkuse ja osaluse defitsiitsuse probleemid avalduvad kõige valusamalt just ühiskonna ressursivaesemate ning niiöelda problemaatilisemate sotsiaalsete gruppide juures.[6] Nende rühmade suhe kodanikuidentiteediga võib olla eriti problemaatiline, kuna nende etnilisel või ka muul vähemuskultuurilisel kuuluvusel puudub vastupidiselt riigis domineerivale rahvusgrupile ilmselt otsene seos riigi legitiimsust toetava diskursusega.[7] Seega võib nende puhul kõnelda ka arvatavalt suurimast võimust võõrandumise astmest. Arvestades eelnimetatud võõrandumistendentse ning ühendava identiteedi puudulikkust kodanikkonnas võib eeldada ka edaspidi riigi ning kodanikualgatuste vaheliste suhete reguleerimisel esile kerkivaid teatavaid kitsaskohti.

1.1 Uurimuse eesmärgid

Käesoleva uurimuse üldiseks eesmärgiks on süveneda Eesti poliitilise kultuuri arengutendentsidesse seoses elanike poliitiliste osalusvõimaluste problemaatika aktualiseerumisega Eesti ühiskonnas. Kuna poliitiline osalus ja poliitiline kultuur terviknähtusena ei piirdu üksnes institutsionaalse poliitikaga ongi käesoleva uurimuse peamiseks lähtekohaks saanud just Eesti elanike hoiakud ning praktikad poliitika

SUNY press

[6] Lagerspetz, Mikko; Rein Ruutsoo & Erle Rikmann (2000): "Olelemisest osalemiseni? Eesti kodanikualgatuse hetkeseis ja arenguvõimalused." *Akadeemia*. Nr. 2, lk 269-298

[7] Miller, David (2000): *Citizenship and National Identity.* Cambridge: Polity Press.

protsessis osalemisest. Meie huvi on seotud nende potentsiaaliga omaalgatuslikuks tegevuseks poliitika vallas.

Uurimus keskendub eelkõige Eesti elanike poliitilistele hoiakutele ning tegevusele, et uurida neid kollektiivseid interaktsioonivorme, mis võimaldavad neil avalikus sfääris mõjutada ühiskonda laiemalt ning vähemalt potentsiaalselt osaleda ühiskonna kujundamises. Samas võib oletada, et poliitiliselt võõrandunud inimeste organiseerumisel saab kodanikuks olemisest (kodanikuidentiteedist) olulisemaks mõni muu n-ö. kuuluvust kajastav identiteet - rahvuslik, kultuuriline, sümboliline, mis avaldub kitsa grupihuvina vms.

Sellest probleemist lähtuvad ka peamised uurimisküsimused: mis saab siis, kui organiseerumisel tekib vastuolu inimeste kuuluvusel põhinevate identiteetide ning kodanikuks olemise vahel? Missugused identiteetide vastuolud on Eestis enim esindatud? Kuidas, kelle abil, milliste vahenditega taolised osaluse dilemmad on võimalik ületada? Millised strateegiad oleksid vajalikud demokraatlike normide ja osalusvormide juurutamiseks, et organiseerumine toetaks kodanikuks olemist, mitte aga vastandumist viimasele?

Uurimusteemad avaliku võimu ja ühiskonnaliikmete suhete valdkonnas:

- Erinevate sotsiaalsete rühmade arusaamine kodaniku- ja poliitilistest õigustest, õigusteadvus. Õiguste teadvustamine, nende tagatuse hindamine.
- Kodanikuaktiivsuse struktuur, erinevate sotsiaalsete rühmade käitumine poliitilise tegutsejana, võrgustumine, valmisolek aktiivseks tegutsemiseks.
- Sotsiaalsete rühmade arusaamad ja hoiakud seoses osaluskultuuriga: väärtused, identiteedid.
- Elanike suhted ja infovahetus avaliku võimu institutsioonidega, informeeritus, kommunikatsioonikanalid, usaldus.
- Aktiivsemate ja passiivsemate sotsiaalsete rühmade ‘käitumismustrid’ seoses avaliku võimu mõjutamisega, rahulolu oma olukorraga.
- Olulisemad probleemid avaliku võimu kandjate ja sotsiaalsete rühmade kommunikatsioonis ning koostöö kavandamisel.

- Eesti avalikku diskussiooni võimaldava sfääri struktuur ning erinevate ühiskonnagruppide osalemine selles.

1.2 Uurimusmeetodid

Käesolev uurimus põhineb kahe aastal 2002 läbi viidud avaliku arvamuse uuringu andmebaasi sekundaarsel analüüsil. Uurimuses kasutasime andmebaase: "Eesti ühiskond 2002", ES Turu-uuringute AS, mai 2002 ja "Avalik arvamus juulis 2002", Ariko Marketing, juuli 2002.[8]

Kirjeldame järgnevalt lühidalt mõlema analüüsitud küsitluse meetodit ja valimit.[9]

1.2.1 Avaliku arvamuse uuring "Eesti ühiskond 2002"

Küsitluse meetod

Kokku küsitleti 1015 respondenti, küsitlusvalimis olid proportsionaalselt oma tegelikule osakaalule esindatud kõik Eesti maakonnad ning linna- ja maarahvastik. Küsitluses oli hõlmatud 110 küsitluspunkti. Pärast sisestamist on valim kaalutud vastavalt Eesti elanikkonna soolisele ja vanuselisele struktuurile (Eesti Statistikaameti andmed 1. jaanuari 2000 seisuga).

Vastanud olid jaotatud järgmistesse kategooriatesse: sugu (mees, naine), vanus(15..19, 20..29, 30..39, 40..49, 50..59, 60+), vastamise keel (eesti ja vene), haridus (alg ja põhi, kesk ja keskeri, kõrgem), elukoht (Tallinn, muu linn, maa), kodakondsus (eesti, vene, kodakondsuseta).

[8] Andmed on kättesaadaval http://www.riigikogu.ee/osakonnad/msi/
[9] Andmete kirjeldus on pärit nimetatud avaliku arvamuse uuringutest, vt http://www.riigikogu.ee/osakonnad/msi/

Küsitletavate sotsiaal-demograafiline koosseis

	tegelik valim (%)	valim pärast kaalumist (%)
SUGU		
naine	54	54
mees	47	46
VANUS		
15 – 19	9	10
20 – 29	14	18
30 – 39	20	18
40 – 49	18	19
50 - 59	15	15
60 - 74	24	20
VASTAMISE KEEL		
eesti	72	72
vene	28	28
HARIDUS		
alg – ja põhi	26	26
kesk ja kesk-eri	54	54
kõrgem 1	9	19
vastamata	*1*	*1*
ELUKOHT		
Tallinn	30	30
muu linn	39	39
maa	31	31

1.2.2 Ariko Marketingi avaliku arvamuse küsitlus juuli 2002

Meie analüüs keskendus uuringu sellele osale, mis kajastas Eesti elanikkonna arvamust ja suhtumist järgmistes küsimustes: rahva ühtsustunne, riiklik identiteet, suhtumine Eesti riiki ja rahva ühishuvisse.

Küsitluse meetod

Eesti elanike küsitlus viidi läbi üleriigilise kvootvalimi N=1000 alusel vahetute intervjuudena vastajate kodudes. Etteantud kvootideks olid 15-74 aastaste elanike piirkond, sugu, vanus. Valimiga haarati kõik Eesti maakonnad, suuremad linnad, maakonnakeskused, väiksemad linnad ja maaelanikud. Andmestikku ei ole kaalutud, kuna soo ja vanuse ning piirkonna lõikes on valim Eesti 15-74 aastase elanikkonna mudeliga vastavuses ja kõikumised 1% võrra Valgamaal ja Tallinnas ei mõjuta tulemusi oluliselt.

Andmestik jaguneb järgmisteks jaotusteks: piirkond (Tallinn ja kõik maakonnad), koht (linna, asula, maa), keel (eesti ja vene), sugu (mees ja naine), vanusegrupid (15..19, 20..29, 30..39, 40..49, 50..59, 60+), rahvus (eestlane, venelane, muu), haridus (algharidus, põhiharidus, lõpetamata keskharidus, kutseharidus, keskharidus, keskeriharidus, kutsekeskharidus, kõrgharidus), kodakondsus (Eesti vabariik, Venemaa, muu riik, kodakondsuseta) pereliikmete arv (1, 2, 3, 4 või 5+), laste arv peres, perekonnaseis, sissetulek pereliikme kohta kuus netto viimastel kuudel keskmiselt, vastaja enda puhas sissetulek eelmisel kuul, ametigrupid, kodu tüüp, elamispinna omandus, kas elamispind on omandatud pangalaenuga, mis tüüpi kinnisvara pere veel omab, kas vastaja omab haigekassa kaarti.

Eesti 15 maakonda on tabelites koondatud 6 piirkonna alla: Tallinn, Põhja-Eesti (Harju-, Raplamaa, v.a. Tallinn), Lääne-Eesti (Lääne-, Saare-, Hiiu-, Pärnumaa), Virumaa (Ida- ja Lääne-Virumaa), Kesk-Eesti (Viljandi-, Järva-, Jõgevamaa), Lõuna-Eesti (Tartu-, Põlva-, Võru-, Valgamaa).

Nagu esitatud küsitluse meetodi ja valimi kirjeldustest ilmneb, on tegemist erinevate andmebaasidega. Turu-uuringute küsitluses oli võimalik analüüsida vastajate vahelisi erinevusi järgmiste jaotuste alusel: sugu, haridus, vastamise keel, haridus ja elukoht. Need kategooriad aga ei ole otseselt ühildatavad mõnede Ariko küsitluse jaotustega, mis raskendab nendest saadud andmete omavahelist võrdlemist. Näiteks Turu-uuringute küsitluses on respondendid jaotatud vastamiseks kasutatud keele järgi, Ariko küsitluses aga nii keele kui rahvuse järgi. Samuti ei lange kokku uurimuse käigus esitatud küsimused, seega on tegemist kahe iseseisva uuringuga, mille andmebaase oleme analüüsinud valikuliselt lähtuvalt antud uurimuse eesmärkidest.

II Uurimuse peamised tulemused

2.1 Poliitiline osalus: kuuluvus ja kodanikuidentiteet

Ühiskonnas demokraatlikes korralduspõhimõtetes leiduvad võib-olla paradoksaalselt, kuid ometi ühes ja samas nähtuses – identiteetide paljususes ning nende eraldatuses – nii selle ühiskondliku korra püsima jäämise, kui ka hääbumise eeldused. Ühest küljest kaasneb demokraatiaga avatus, mis legitimeerib erinevate kultuuriliste kuuluvuste ning identiteetide pluraalsust. Regionaalseid identiteete, noorte, seksuaalvähemuste või immigrantide võimalusi enesemääratlemiseks peetakse igati õigustatuks. Teiselt poolt aga eeldab demokraatlik otsuste tegemise protsess ikkagi toimimist ühiskondliku konsensuse alusel, mille saavutamist ühiskonnas on keeruline ette kujutada niisuguses fragmenteerunud identiteetide külluses.

Kuidas oleks niisugune ühtsus võimalik saavutada ilma, et ohtu satuks poliitika enda jätkuv avatus, pidevalt muutuva ühiskonna vajaduste määratlemine? Ning millisel viisil peaks toimuma poliitilise osaluse organiseerimine, mis kindlustaks ning kinnistaks demokraatiat ja õigusriiki? Ka varasemates ühiskondades esines poliitilise osaluse erinevaid vorme, kuid samas peeti ebavõrdsust ühiskonna otsustusprotsessides osalemiseks loomulikuks nähtuseks, mis pidi aitama säilitada kehtivat korda[10]. Kaasaegsetes demokraatlikes ühiskondades aga lähtutakse võrdsuse põhimõtetest ning seetõttu eeldatakse teatava universaalse printsiibi olemasolu ühiskonnas, mis aitaks ületada nii individuaalseid, kui konkreetsete gruppide partikulaarseid erihuvisid, tagades selliselt nii korra säilimise, kuid samal ajal ka poliitilise protsessi avatuse. Erinevatel aegadel ning erinevate teoreetikute poolt on taolisteks universaalset osalust tagavateks printsiipideks peetud peamiselt, kas rahvuslikku kuuluvust või kodanikuidentiteeti.

Uurimuse tulemusi erinevate vastajagruppide lõikes analüüsides näeme, et sageli on vastuste erinevused rahvusgruppide vahel väiksemad, kui kodakondsusliku jaotuse korral. Teisisõnu, kajastuvad kodakondsuse alusel tehtud jaotuse puhul hinnangute

[10] vaata ka Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994): *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe.* Chicago & London: The University of Chicago Press, ptk 8

erinevused mitmete küsimuste osas tugevamalt, kui seda rahvusliku jaotuse puhul. Näiteks, küsimuse **- Millised riigipühade ühisüritused, traditsioonid ja algatused väljendavad väärtusi, mis on Teile tähtsad elades Eesti Vabariigis**[11]**,** vastuste esinemise esikolmik sageduse järgi rahvuse ja kodakondsuse lõikes:

Tabel 1. Millised riigipühade ühisüritused, traditsioonid ja algatused väljendavad väärtusi, mis on Teile tähtsad elades Eesti Vabariigis?

Rahvuse lõikes

Eestlased	**Mitte-eestlased**
24. veebruari paraad	Kohalike OV valimised
Võidupüha ja paraad	24. veebruari paraad
Presidendi vastuvõtt 24.veebruaril	Riigikogu valimised

Tabel 2. Millised riigipühade ühisüritused, traditsioonid ja algatused väljendavad väärtusi, mis on Teile tähtsad elades Eesti Vabariigis?

Kodakondsuse lõikes

Eesti	**Muu riik**	**Kodakondsuseta**
24. veebruari paraad	Kohalike OV valimised	Kohalike OV valimised
Riigikogu valimised	24. veebruari paraad	Presidendi kodukaunistusliikumine
Võidupüha ja paraad	Võidupüha ja paraad	24. veebruari jumalateenistus

Või teinegi küsimus, mis nõuab poliitilist enesemääratlust:

Tabel 3. Milline oleks lähemas tulevikus kõige olulisem valdkond, mis regionaalpoliitikas peaks muutuma esmatähtsaks teie kodukandis?[12]

Rahvuse lõikes

Eestlased	**Mitte-eestlased**
ettevõtlus, töökohad	ettevõtlus, töökohad
põllumajandus	põllumajandus
teede olukord	noorteringide, spordiplatside arend.

[11] vastusevariandid olid etteantud
[12] tegemist samuti eelnevalt etteantud vastusevariantidega küsimusega

Tabel 4. Milline oleks lähemas tulevikus kõige olulisem valdkond, mis regionaalpoliitikas peaks muutuma esmatähtsaks teie kodukandis?[13]

Kodakondsuse lõikes

Eesti	Muu riik	Kodakondsuseta
ettevõtlus, töökohad	ettevõtlus, töökohad	ettevõtlus, töökohad
põllumajandus	põllumajandus	maa/ökoturism
teede olukord	keskkonnakaitse ehit. ja vaba aja veetmine	noorteringid, spordiplatside arend.

Näeme, et nendel Eesti elanike gruppidel, kel puudub konkreetne poliitiline enesemääratlus, erineb ka ühiskondlike probleemide tajumine. Kodanikuidentiteedita inimesed pööravad enam tähelepanu üksikjuhtumitele ning -sündmustele ühiskonnas, nad ei taju Eesti poliitilist maastikku rohkem või vähem tervikliku (objektiveerunud) kommunikatsioonisfäärina, vaid määratlevad seda erinevalt teistest vastajagruppidest sagedamini läbi subjektiivsete eluprobleemide. Seda, et kodakondsus ei ole sama oluline tegur sotsiaalsete probleemide tajumisel, kui ta on seda poliitikas kaasa rääkimises, näitavad ka antud uurimuse tulemused, kui analüüsida vastuseid küsimustele, mis puudutavad otsesemalt sotsiaalsfääri arengut. Näiteks küsimus, **kas ühiskonnas ja poliitikas pööratakse üha enam tähelepanu sotsiaalsele õiglusele?**

Tabel 5. Kas ühiskonnas ja poliitikas pööratakse üha enam tähelepanu sotsiaalsele õiglusele? %

Rahvus	Eestlased	Mitte-eestlased
Pigem/täiesti nõus	44	40
Pigem/täiesti ei nõustu	48	41
Raske öelda	8	19

Tabel 6. Kas ühiskonnas ja poliitikas pööratakse üha enam tähelepanu sotsiaalsele õiglusele? %

Kodakondsus	Eesti	Muu riik	Kodakondsuseta
Pigem/täiesti nõus	44	40	35
Pigem/täiesti ei nõustu	46	42	44
Raske öelda	10	18	21

[13] tegemist samuti eelnevalt etteantud vastusevariantidega küsimusega

Kui enamasti iseloomustab kodakondsuseta grupi vastuseid teiste gruppidega võrreldes väiksem kriitilisus (ning tunduvalt suurem nende vastajate osakaal, kes ei oska otsustada), siis antud küsimuse puhul on tulemus pigem vastupidine. Sotsiaalsete huvide ning probleemide sarnast tajumist ühiskonnas näeb paradoksaalsel moel ka esialgu tõenäoliselt poliitilist enesemääratlust kaardistama mõeldud küsimuse - **millised oleksid praegu need küsimused, mille lahendamise nimel te oleksite nõus avalikes aktsioonides osalema**, vastuste põhjal. Kuigi vastuste kaardil (ankeedis kaart 2) leidus ka "enam poliitilisemaid" valikuvõimalusi, mahtusid nii rahvusliku kui kodakondsuse põhjal tehtud jaotuse gruppide kolme enamesinenud vastuse hulka:

- **kuritegevuse vastu võitlemine**
- **looduskaitse**
- **lastekaitse, orbude ja lastekodulaste abistamine**

Erinevus piirdus peamiselt sellega, et kui rahvuse lõikes paigutasid mõlemad vastajagrupid looduskaitse, kuritegevuse järele teisele kohale, siis kodakondsuse lõikes eelistasid muu riigi kodanikud ning kodakondsuseta vastajad kuritegevuse vastu võitlemise järel lastekaitsega seonduvat looduskaitsele. Ilmselt saab niisugust üldist apoliitilist vastuste struktuuri seletada sellega, et avalikes aktsioonides osalemist ei määratleta Eestis endiselt otseselt poliitika protsessis osalemise vormina.[14] Nii ei tajuta kodanikkonna hulgas allkirjade kogumist, rahvaliikumistes ning meeleavaldustes osalemist vms[15] ilmselt mitte poliitilise, vaid vastupidi, antipoliitilise tegevusena.

Missugused on aga need potentsiaalsed sotsiaalsed võrgustikud erinevatel vastajagruppidel, milles poliitiline identiteet saab üldse tekkida? **Kellega küsitlusele vastanud arutavad kõige sagedamini poliitilistel teemadel?** Selgus, et etteantud poliitilistest teemadest arutatakse (kõikide vastuste kokkuvõttes) kõige enam päevapoliitikat ning erakondade tegevust, sellele järgnev Eesti ja Euroopa Liidu ühinemisega seonduv ning kolmandale kohale jääb kohaliku omavalitsuse tegevuse arutamine. Kõige sagedamini arutatakse poliitika üle perekonnaliikmetega, kuid kui liita

[14] vaata ka uuringu "Riik ja rahvas" tulemusi. (Saar Poll, 21. 10. - 1. 11. 1999) aadressil http://www.riigikogu.ee/osakonnad/msi/uurimused/riik_ok_1999.html
[15] nii olid küsimuse täpsustused määratletud ka küsitlusankeedis

kokku nii sagedane kui vahel ette tulev mõttevahetus, siis osutuvad kokkuvõttes sõbrad ning tuttavad olulisemateks vestluspartneriteks.

Nii eestlased kui mitte-eestlased arutavad *vahel* ja *sageli* poliitilistel teemadel ennekõike sõprade ning tuttavatega, teisele kohale jäävad pereliikmed ning kolmandale mõlema vastajagrupi puhul töökaaslased. Eestlastest kõneleb töökaaslastega poliitikast ligemale 2/5 vastajatest, mitte-eestlastest 1/3.

Kodakondsuse lõikes vastuseid analüüsides saame taas kord erineva tulemuse. Kodakondsust mitteomavatel vastajatel omas perekond mõnevõrra olulisemat tähtsust kui sõbrad-tuttavad. Töökaaslastega arutab erinevatel poliitilistel teemadel ligikaudu 1/4 vastanutest. Samas erineb ka teemadering, millest räägitakse. Nii arutavad vähemalt pooled kodakondsuseta vastajad aeg-ajalt kohaliku omavalitsuse tegevuse üle, ligikaudu 40% ka Eesti ja Euroopa Liidu teemadel ning päevapoliitikast ja erakondadest räägib vähemalt vahetevahel ligemale 1/3 selle grupi esindajatest. Muu riigi, nagu ka Eesti kodanikud vahetavad küsimustikus etteantud teemadest kõige sagedamini mõtteid Eesti ja Euroopa Liidu üle. Nii väitsid üle 3/5 Eesti ning ligi pooled muu riigi kodanikest. Eesti kodanikest vastajad arutavad sagedamini päevapoliitika ning erakondade teemadel, aegajalt teeb seda ligemale 60%, kohaliku omavalitsuse tegevust analüüsib aga ajuti ligikaudu 40% antud vastajagrupi esindajatest. Muu riigi kodanikud eelistavad kohalike omavalitsuste teemat (2/5) päevapoliitikasündmustele (1/3).

Vastustes hakkab seega silma, et poliitikast huvituvad enam need elanikud, kes on end juba poliitiliselt määratlenud teatud riigi kodanikuks astudes. Ning hoolimata erinevatest kultuurilistest kuuluvustest võib nende seisukohtades ning käitumusmudelites poliitilise osaluse taotlemisel täheldada rohkem ühiseid jooni, kui vastajate puhul, kes ei ole end poliitiliselt määratlenud ega valinud kodakondsust.

Kokkuvõtet tehes võime seega nõustuda Ernest Gellneriga, et poliitiline osalus on võimalik oma erinevates vormides ka juhul, kui need ei ole otseselt defineeritud (rahvusliku kuuluvuse) kultuuri poolt, vaid niiöelda poliitilise "tahte" abil.[16] Kuigi niisugusel juhul kultuuriline ning poliitiline identiteet erinevad, saab partikulaarsetest erihuvidest üle ühendava universaalse printsiibi teadvustamise näol. Viimase

omandamine sõltub aga ka ühiskonna gruppide omavahelisest kommunikatsioonist, mille käigus ühtlustuvad arusaamad – niiöelda poliitilise diskursuse sisu. Need rühmad, kes eristuvad või eristatakse ühiskondlikust kommunikatsioonist ei valda seetõttu ka selle käigus tekkinud diskursust. Niisugune võõrandumine on aga iseennast taastootev nähtus.

Näeme seega, et tänases Eestis ei ilmne poliitilist osalust analüüsides ühiskonna teravaimad vastuolud rahvusliku jaotuse põhjal. Pigem vastupidi, 58% küsitlusele vastanud eestlastest ning 60% mitte-eestlastest nõustusid väitega, et Eestis ei esine konflikti rahvuslikul pinnal. Seevastu tajuti erinevamalt sallivust teistsugust kultuurilist (kuuluvuslikku) identiteeti kandvate vähemusgruppide (seksuaalvähemused, erinevad klubi- ja usulised liikumised) vastu ühiskonnas. Eestlastest leidis ligemale 2/3, et ühiskond on nende suhtes pigem tolerantselt meelestatud, mitte-eestlaste hulgas jagas sama arvamust alla 60% vastanutest.

[16] Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism.* New York: Cornell University Press, lk. 55

2.2 Õigusliku tegevusruumi tajumine

Jürgen Habermas leiab, et liberaalse poliitilise kultuuri ainus ühendav nimetaja saab olla konstitutsionaalne patriotism, mistõttu demokraatlik kodakondsus identiteedina ei pea olema juurdunud inimese rahvuslikus enesemääratluses. Hoolimata võimalike kultuuriliste kuuluvuste (eluvormide) rohkusest ühiskonnas eeldab aga demokraatlik kodakondsus iga kodaniku sotsialiseerimist ühtsesse poliitilisse kultuuri. Habermasi järgi peaks see toimuma taotluste ratsionaalse argumenteerimise tulemusena. Sellest lähtuvalt tuleb elanike poliitilist integratsiooni eristada ühiskonna gruppide kultuurilisest identiteedist.[17] Järelikult on Habermasi järgi oluline poliitilise identiteedi ning sotsialiseerituse näitaja suhtumine seadusandlusesse ja teadlikkus selles sisalduvatest õigustest ning piirangutest.

Ankeetküsitluses tunti huvi, **kuidas suhtuvad Eesti elanikud põhiseadusesse, kas ollakse rahul olemasolevaga, või soovitakse selle muutmist**.

Tabel 7. Üldine suhtumine põhiseaduse muutmisesse

37% vastanutest leidis, et kehtivat põhiseadust ei tule muuta
37% vastanutest ei osanud öelda
26% vastanutest arvas, et tuleb muuta

Ühiskonna erinevate gruppide lõikes olid tulemused järgmised:

Tabel 8. Suhtumine põhiseaduse muutmisesse

Vanusegrupid, %

	15…19	**20…29**	**30…39**	**40…49**	**50…59**
ei tule muuta	43	35	40	32	35
tuleb muuta	21	28	29	28	25
ei oska öelda	36	37	31	41	40

[17] Habermas, Jürgen (1996*): Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy.* Cambridge, MA: MIT Press, lk. 500-501

Tabel 9. Suhtumine põhiseaduse muutmisesse

Rahvus, %

	Eestlased	Mitte-eestlased
ei tule muuta	37	38
tuleb muuta	28	20
ei oska öelda	35	42

Tabel 10. Suhtumine põhiseaduse muutmisesse

Kodakondsus, %

	Eesti	Muu riik	Kodakondsuseta
ei tule muuta	39	37	23
tuleb muuta	25	24	35
ei oska öelda	36	39	42

Tabel 11. Suhtumine põhiseaduse muutmisesse

Haridus, %

	alg/põhi	kesk/keskeri	kõrgem
ei tule muuta	34	38	40
tuleb muuta	28	25	26
ei oska öelda	38	37	34

Tabel 12. Suhtumine põhiseaduse muutmisesse

Elupaik, %

	linn	maa/asula
ei tule muuta	36	44
tuleb muuta	26	27
ei oska öelda	39	29

Erinevaid vastajagruppe kõrvutades, näeme, et oluliseks eristuvust näitajaks tunnuseks osutub taas kodakondsuse puudumine. Selle kõrval võib keskmisest eristuvaid suhtumismustreid märgata ka sõltuvalt vastaja haridustasemest ning elupaigast. Kehtivat põhiseadust soovib enam muuta just ühiskonnas toimimiseks vähem resursse omav inimene. Samas on viimaste hulgas ka rohkem neid, kel puudub selles küsimuses väljakujunenud seisukoht, tõenäoliselt on seegi tulemus seletatav ressursside (teadmiste) vähesusega.

Küsitlusankeedis kontrollküsimusena esitatud väitega, et **Eesti põhiseadus on hea ja õiglane ning tugevdab õigusriiki**, nõustumise ja mittenõustumise trendid vastajagruppide osas kinnitavad samuti eelnevat, ressursside olemasolust sõltuvaid hoiakuid, kuid samas võimaldavad analüüsi lisada ka uue tasandi.

Tabel 13. Eesti põhiseadus on hea ja õiglane, tugevdab õigusriiki, kõik kokku, %

Nõus	40
Ei ole nõus	36
Raske öelda	24

Rahvuse lõikes on eestlaste suhtumine kriitilisem, 40% ei nõustu väitega, mitte-eestlaste 26 % -ga võrreldes. Mitte-eestlased ei oska sagedamini vastata - 34%. Eestlastel ulatub sama näitaja 20%-ni.

Tabel 14. Eesti põhiseadus on hea ja õiglane, tugevdab õigusriiki

Kodakondsus, %

	Eesti	**Muu riik**	**Kodakondsuseta**
Nõus	41	34	29
Ei ole nõus	36	37	30
Raske öelda	23	29	41

Kui põhiseaduse muutumist ei soovinud 23 % kodakondsuseta vastajatest, siis siinkohal nõustub tervelt 29% neist, et põhiseadus on õiglane ja tugevadab õigusriiki. Samuti väheneb antud vastajagrupis otsene negatiivne suhtumine põhiseadusesse 5% võrra, kui küsimuse rõhuasetus puudutab ühiskonna õigusliku korrastamise aluseid (nii nagu see on antud väite puhul) ning mitte otseselt põhiseaduse muutmist. Mis võib olla selle põhjuseks? Seda enam, et erinevalt Eesti kodakondsusega vastajatest erineb ka muu riikide kodanike kui tervikliku vastajagrupi suhtumine nii põhiseaduse õiguslikku sisusse, kui otsesesse vajadusse seda muuta. Nii näiteks leidsid 37% muu riikide kodanikest, et Eesti kehtiv põhiseadus ei tugevda õigusriiki, kuid üksnes 24% neist arvas, et põhiseadust tuleb muuta (kodakondsuseta vastajate grupis olid samad näitajad vastavalt 30% ja 35%).

Sellest järeldub, et antud vastajagruppides tajutakse erinevalt põhiseaduse sisulist funktsiooni ning konstitutsiooni muutmise kui poliitilise akti tähendust. Kodakondsuseta elanike suhteliselt suur valmidus põhiseaduse muutmiseks,
sõltumata nende relatiivselt vähemkriitilistest hoiakutest dokumendi sisu osas ning kindlate seisukohtade puudumisest üle 40% grupiliikmete hulgas on ilmselt jällegi

seletatav nende kõrvalseisja rolliga Eesti poliitika protsessis ning seega ka poliitilise sotsialiseerumise puudumisega. Seevastu teiste riikide kodakondsete suhtumist võib tõlgendada nende suurema poliitilise sotsialiseerituse astmega.

Poliitiline enesemääratlemine tekib poliitilise interaktsiooni käigus. Kuigi selles protsessis võib esineda märkimisväärseid erinevusi interaktsiooni eri osapoolte taotluste vahel, kujunevad protsessi käigus välja teatavad tegutsemisrutiinid, normid, mõtlemise- ning eneseväljenduse vormid, mis nii piiritlevad, kui samas ka võimaldavad omavahelist kommunikatsiooni. Nii võib nõustuda seisukohaga, et kuigi erinevate kutuuriliste kuuluvustega gruppide poliitiline sotsialiseerumine ei ole kunagi lõplik ega kõiki enesemääratluse viise hõlmav, loob see õigusriigi kontekstis ometi võimaluse demokraatliku poliitilise osaluskultuuri tekkeks.[18] Ilma poliitilise sotsialiseerumiseta ei ole aga ühiskonnas leiduvate partikulaarsete erihuvide ning kultuuriliste kuuluvuste "ületamine" võimalik. Kahtlust tekitab aga Habermasi arusaam, mille kohaselt selles protsessis mängib määravat rolli ühishuvide ning taotluste ratsionaalne argumenteeritus. Tõenäoliselt ei ole ratsionaalsus tegelikkuses, s.o. erinevate grupihuvide seisukohast vaadatuna sugugi sedavõrd universaalne nähtus, kui Habermas seda eeldab.

Maal ja asulates elavate vastajate suhtumiste erinevust põhiseadusesse võrreldes linnaelanikega tuleb tõlgendada samuti lähtuvalt erinevustest nende vastajagruppide poliitilises sotsialiseerumises ning igapäevaelu kogemustes. Nii leiab 44% maaelanikest (linnaelanikest 34%), et põhiseadus ei ole õiglane, ega tugevda õigusriiki, kuid otseselt põhiseaduse muutmist soovib 27% vastanutest (linnas 26%). Samas on maapiirkondades linnaelanikest vähem neid vastajaid, kel puudub oma konkreetne seisukoht antud küsimustes. Põhiseaduse õiglust hinnates on viimaste osakaal maaelanike grupis 14%, linnaelanike 27% vastu.

Arvestades maaelanike üldiselt väiksemat ressursside hulka omaalgatuslikuks toimimiseks ühiskonnas[19] ei ole tõenäoline eeldada nende edukamat poliitilist sotsialiseeritust võrreldes linnaelanikega. Ilmselt tuleneb taoline suhtumine vastajate senistest kogemustest ning kokkupuudetest poliitilise võimuga.

[18] vaata ka samas: 514
[19] vaata näiteks Lagerspetz, Ruutsoo & Rikmann (2000), lk. 269-298

Sama näivad kinnitavat ka näiteks vastused väitele, et võrreldes suurte riikidega on meil keskvõim kodanikule lähemal. Väitega nõustusid 54% maaelanikest ning 37% linnaelanikest, mis tähendab, et tõenäoliselt on sellegi küsimuse puhul tõlgendanud maaelanikud keskvõimu esindajateks kohaliku omavalitsuse esindajad ning kujundanud oma suhtumise lähtuvalt kokkupuudetest nendega. Ja seega ei ole tegu nende parema orienteerumisega ei Eesti seadusandluses ega ühiskonna poliitilises korraldatuses. Linnaelanike negatiivsemat, aga ka vähem väljakujunenud suhtumist samasse väitesse seletab omakorda enamike kodakondsuseta vastajate klassifitseerumine antud vastajagruppi.

Õigusruumi tajumine ei sõltu üksnes indiviidi enda õiguste teadvustamisest ning suhtumisest seadustesse. Nagu eelnevastki järeldub kujundab indiviid oma hoiakud enamasti sotsiaalse interaktsiooni käigus ning need sõltuvad kindlasti protsessi mõjutanud tõlgendusvõimalustest. Seega on oluline ka analüüsida, kuidas määratlevad erinevad vastajagrupid teiste Eesti elanike seadusekuulekust.
Küsitlusankeedis esitatud väitega, et **enamik inimesi peab Eesti seaduste täitmist oluliseks ja järgib neid,** nõustus kokkuvõttes üle poole vastajatest.

Tabel 15. Enamik inimesi peab Eesti seaduste täitmist oluliseks ja järgib neid

Üldjaotus, %

Täiesti/pigem nõus	58
Täiesti/ pigem ei nõustu	30
Raske öelda	12

Tabel 16. Enamik inimesi peab Eesti seaduste täitmist oluliseks ja järgib neid

Rahvus %

	Eestlased	**Mitte-eestlased**
Täiesti/pigem nõus	59	55
Täiesti/ pigem ei nõustu	32	25
Raske öelda	9	20

Tabel 17. Enamik inimesi peab Eesti seaduste täitmist oluliseks ja järgib neid

Kodakondsus %

	Eesti	Muu riik	Kodakondsuseta
Täiesti/pigem nõus	59	49	62
Täiesti/ pigem ei nõustu	31	29	20
Raske öelda	10	22	18

Taas esinevad vastustes juba eelnevalt kirjeldatud trendid. Esiteks on erinevused rahvuste lõikes vähemolulisemad kui kodakondsuse lõikes. Ning teiseks, tundub, et taaskord tõlgendavad erinevad rühmad seda küsimust erinevalt. Näib, et kodakondsust omavad vastajad kalduvad küsimust interpreteerima poliitilisena, samas kui kodakondsuseta vastajad lähtuvad mõnest teistsugusest tõlgendusvõimalusest (näiteks kriminaalõiguslikust?). Vastasel korral on antud vastuste niisugust struktuuri keeruline mõista.

Järgnevalt keskendume vastajarühmade kommunikatiivsele käitumisele ning analüüsime nende poliitilise informatsiooni allikaid ja tegevust avalikus sfääris.

2.3 Avalik sfäär, info saamine võimuinstitutsioonide kohta ja nende usaldamatuse põhjused

Avalik sfäär on ühine ruum vaba kommunikatsioon toimumiseks, mis põhineb seadusega tagatud õigustel sõna- ja osalemisvabadusteks. Selles sfääris määratletakse ühiskondlikud probleemid ning kujundatakse neisse üldsuse suhtumine, millele omakorda reageerivad formaalsed otsustetegemise institutsioonid. Avalik sfäär on üldise suveräänsuse täideviimise eeltingimuseks, sest ta annab igaühele õiguse piiranguteta kaasa rääkida[20].

Avaliku sfääri mõiste eeldab, et võrdsed kodanikud niiöelda kogunevad diskuteerivaks avalikkuseks ja seavad üles oma probleemistiku avatud kommunikatsiooni kaudu. Avalik sfäär ei ole sunduslik, ta on sekulaarne ja ratsionaalne. Ta on loodud individuaalsete õiguste baasil, mis kaitsevad kodanikke riigi sekkumise eest. Moderne avalik sfäär on rajatud ratsionaalsele arutelule.[21] Poliitilise mõttevahetuse areeniks petakse avalikku arutelu,[22] mille käigus ühtlasi desakraliseeritakse kehtivad võimusuhted[23] ning jõutakse selliselt domineerimisest vabade "puhaste" probleemideni ühiskonnas.

Avaliku sfääri areng on mõjutanud demokraatliku legitiimsuse mõistet. Võimukandjate tegevuse legitimeerimise alus on muutunud, kuna kodanikud on teadvustanud oma õigusi võimuinstitutsioonide suhtes. Seetõttu peavad otsusetetegijad arvestama avalikus sfääris toimuvaga selleks, et õigustada oma otsuseid ja leida neile toetust.[24]

Avaliku sfääri mõistega on seotud ka arutleva demokraatia (*deliberative democracy*) käsitlus, mille järgi poliitika on reguleeritud avaliku diskussiooni poolt. Selle lähenemise järgi kujundatakse arvamusi avalikus arutelus, ning inimesed võivad oma arvamusi muuta juhul, kui neid veenab parem argument. Demokraatlik poliitika

[20] Eriksen, Erik Oddvar & John Erik Fossum (2002): "Democracy through Strong Publics in the European Union?", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, lk. 403.
[21] Samas.
[22] Habermas 1962/2001, lk. 140-141.
[23] Keane, John (1998): *Civil Society: Old Images, New Visions.* Stanford: Stanford University Press, lk. 169.
[24] Eriksen & Fossum 2002, lk. 403.

tähendab, et üksnes need normid ja seadused saavad olla tõeliselt legitiimsed, millega nõustuvad inimesed, keda need puudutavad ja mis võetakse enamuse poolt omaks vaba vaidluse tulemusena.[25] Selle käsitluse järgi võib eristada ka tugevat avalikkust ja üldist avalikkust, millest esimene tähistab enam institutsionaliseerunud arutelu ja otsusetegemise ruumi, teine arvamuste kujundamise sfääri ilma otsese otsustetegemise võimaluseta.[26]

Legitiimsuse saavutamine demokraatlikus ühiskonnas eeldab vastastikust sidet ühelt poolt tugeva avalikkuse ehk institutsionaliseeritud arutelu ning teiselt poolt informaalse massikommunikatsiooni vahel. Demokraatliku avaliku sfääri kommunikatiivse infrastruktuuri ülesandeks on muuta olulised ühiskonna probleemid arutelu teemadeks ning võimaldada avalikkusel end nende teemadega suhestada, võttes siis kas pooldava või eitava seisukoha uudiste ja arvamuste kohta. Aja jooksul need implitsiitsed hoiakud kinnistuvad ühiskonda liitvateks arvamusteks.[27]

Habermasi avaliku sfääri mõiste on pigem küll ideaaltüüp kui tegelikkuses eksisteeriv ruum või konkreetne institutsioon. Samas aga on vaba kommunikatsiooniruumi olemasoluta avatud demokraatlikku ühiskonda raske ette kujutada. Avaliku sfääri olemust Eestis analüüsides tuleb küsida esiteks: milles väljendub kohalik avalik sfäär kus see on Eestis, ning teiseks: millistel tingimustel saavad inimesed avalikus sfääris osaleda. Kuna antud küsimused otseselt ankeetides ei sisaldunud, toetume analüüsis ennekõike vastajarühmade informeeritusele ning soovile järgida Eesti poliitilises diskussioonis toimuvat.

Järgnevalt vaatleme Turu-uuringute ja Ariko küsitluste tulemuste põhjal elanikkonna informeeritust avaliku võimu organite ja nende tegevuse kohta. Küsitluse andmed viitavad kokkuvõttes sellele, et teatud demograafiliste, keeleliste ja õiguslike tunnustega elanikel ei ole avalikku sfääri võimalik siseneda, kuna neil puuduvad piisavad teadmised nii selle olemaolust, kui ka teemadest, mida seal arutatakse. Avalikku arutelu takistab kindlasti asjaolu, et asjaosalistel puuduvad sageli elementaarsed teadmised riigivõimuinstitutsioonide toimimise ning funktsioonide kohta. Näiteks 37% vastanutest

[25] Habermas 1996, lk. 339.
[26] Eriksen & Fossum 2002, lk. 402.
[27] Habermas, Jürgen (2001): "Why Europe needs a Constitution". *New Left Review* 11, Sept-Oct., lk. 18.

ei oska öelda kas põhiseadust tuleks muuta või mitte.[28] Väitele et **"Eesti põhiseadus on hea ja õiglane, tugevdab õigusriiki"** ei oska vastata olenevalt vastajagrupist 1/5 kuni 1/3 vastanutest ning vaid 40% kõikidest vastajatest nõustub selle väitega.[29] Võib arvata, et vastata mitte oskavatel respondentidel ei ole antud küsimuses seisukohta välja kujunenud suuresti seetõttu, et ei olda piisavalt informeeritud põhiseaduse olemusest.

Selliste omadustega elanikud on ära lõigatud avalikust sfäärist juba seetõttu, et nad ei oma piisavalt teavet riigiinstitutsioonide või avaliku sfääri toimimise kohta. Samuti aga õõnestab teatud elanikerühmade eemalejäämine avalikust sfäärist ka selle toimimist. Avalik sfäär püsib avatuse toel – seega seni, kuni püsib üleüldise juuredpääsu põhimõte. See aga on garanteeritud üksnes siis, kui majanduslikud ja sotsiaalsed tingimused annavad kõigile võrdsed võimalused vastata juurdepääsu kriteeriumitele.[30] Kahjuks näitavad aga analüüsitud küsitluste tulemused, et Eesti ühiskonnas eksisteerivate tingimuste tõttu on elanike juurdepääs avalikkusele piiratud nii keeleoskuse, haridustaseme, kui ka õigusliku staatuse tajumisega seotud barjääride tõttu.

Riigivõimuinstitutsioonide kohta info saamise kanalite kasutamise osas ning riigivõimuorganite usaldamatuse põhjuste puhul eristusid teistest analüüsitud jaotustest (vanus, haridus, elukoht) kahte tüüpi vastajad: ühelt poolt eestikeelsed ja Eesti kodakondsusega, ning teiselt poolt venekeelsed, Vene kodakondsusega või kodakondsuseta respondendid. Kuna teiste analüüsitud jaotuste vastused olulisi erinevusi välja ei toonud, siis siinkohal keskendume vastajate võrdlusele nende kahe tunnuse alusel: keelekasutus ja kodakondsus.

Infosaamise kanalite analüüs võimuinstitutsioonide tegevuse kohta aitab vastata küsimusele, miks eelpool nimetatud tunnustega inimestel ei ole võimalik osaleda avalikus sfääris võrdsete dialoogipartneritena. Tulemused näitavad, et televisioonil ja ajakirjadel ning ajalehtedel on info andjana märksa väiksem roll venekeelse, kodakondsuseta ja Vene kodakondsusega inimeste seas. Näiteks saab viimastest umbes üks kolmandik televisioonist infot harva. Iga päev ja üsna tihti saavad televisioonist teavet vaid 58% Vene kodakondsusega ja 64% kodakondsuseta vastajatest, võrreldes

[28] Ariko küsitlus
[29] Samas
[30] Habermas 1962/2001, lk. 140-141.

83% Eesti kodakondsusega vastajatega. Eestikeelsetest vastajatest saavad 85% televisioonist infot peaaegu iga päev ja üsna tihti, venekeelsetest vaid 66%.[31] Peamiseks eristavaks tunnuseks televisiooni kaudu info saamisel ongi just keelekasutus ja kodakondsus.

Ajalehtede ja –kirjade puhul näeme sama mustrit: venekeelsed ja Vene kodakondsusega ning kodakondsuseta inimesed saavad neist infokandjatest harvem infot kui eestikeelsed ja Eesti kodakondsusega vastajad. Järgnevas tabelis on toodud info saamine ajakirjadest ja ajalehtedest.

Tabel 18. Info saamine iga päev ja üsna tihti, %

	Ajalehed ja -kirjad
Eestikeelsed	80
Eesti kodakondsusega	77
Venekeelsed	59
Vene kodakondsusega	53
Kodakondsuseta	59

Nii televisioonist kui ka ajalehtedest ja –kirjadest saavad kõige vähem infot Vene kodakondsusega vastajad.

Raadio, kui infokanal riigiinstitutsioonide tegevuse kohta infosaamiseks näitab ühtlasemat pilti erinevate keele-, hariduse-, vanuse- ja elukutse gruppide vahel. Mõnevõrra sagedamini teistest õigusliku staatuse gruppidest saavad raadiost infot Vene kodakondsusega inimesed (81% neist saab raadiost infot iga päev või tihi), ning oluline infoallikas on see ka kodakondsuseta inimestele (viimastest saab raadiost infot iga päev või tihi 71%).

[31] Siin ja edaspidi pärinevad andmed Turuuuringute küsitlusest.

Interneti osa info saamisel on teiste kanalitega võrreldes märksa madalam, kuigi nooremate vastajate hulgas on see ka üheks oluliseks kanaliks: tervelt 53% 15-19 aastatest saab internetist tihti infot. Internetist riigivõimu toimimise kohta info saamise puhul eristuvad madala ja kõrge sissetulekuga leibkonnad: kui kuni 2000 krooni sissetulekuga kasutab internetti sel otstarbel 10%, siis üle 8000 kroonise sissetulekuga leibkondadest tervelt 49%. Ka kõrgem haridustase soodustab info hankimist interneti kaudu.

Kuna suhteliselt suur osa venekeelsetest ja Eesti kodakondsuseta inimestest saab vähem infot traditsioonilistest meediumitest nagu televisioon, raadio, ajakirjandus ja internet, siis ei ole üllatav, et just need vastajagrupid saavad teistest rühmadest sagedamini infot teiste inimeste käest. Näiteks ligi või natuke rohkem kui pooled venekeelsetest, Vene kodakondsusega või kodakondsuseta vastajatest hangivad riigivõimude tegevuse kohta infot mitte ametlikest kanalitest, vaid just teistelt inimestelt. Nende gruppide jaoks moodustavad ka muud informaalsed infosaamise võimalused nagu töökoht, kaastöötajad ja ametiühing eestikeelsete ja Eesti kodakondsusega respondentidega võrreldes mõnevõrra olulisema infoallika.

Samuti mängib Vene kodakondsusega või kodakondsuseta vastajate jaoks natuke olulisemat rolli info saamine otse erakonnast ja poliitikutelt ning kohtumised võimuesindajatega. Nende ebatraditsiooniliste kanalite suhteliselt sagedasem kasutamine viitab sellele, et venekeelsed, Vene kodakondsusega ja kodakondsuseta inimesed orienteerivad halvemini info hankimise võimalustes, samas aga tunnetavad nad vajadust info järele, mida püütaksegi siis kompenseerida neile kättesaadavate sotsiaalse võrgustike abil - tuttavatelt, töökaaslastelt ja samuti vahetutelt kohtumistelt võimuesindajatega.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nimetatud tunnustega elanike juurdepääsu avalikule sfäärile piirab jätkuvalt eelkõige just eesti keele oskuse puudumine või vähesus. Lisaks neile on info saamisel mõnevõrra ebasoodsamas positsioonis ka noored, alg- või põhiharidusega inimesed ja maaelanikud.

Teisest küljest tuleb aga märkida, et kuigi eestikeelsed ja Eesti kodakondsusega inimesed saavad märksa sagedamini infot võimuinstitutsioonide tegevuse kohta traditsioonilistest allikatest, siis ei tähenda seegi iseenesest nende väiksemat võõrandumise määra. Tegemist võib olla üksnes erineva võõrandumise liigiga. Ilmselt on mitte-eestlaste võõrandumine seotud enam nende endi tahtest ja tunnetusest sõltumatute – niiöelda objektiivsete võõrandumise põhjustega, samas, kui eestlaste suhtumisi võiks ehk enam kirjeldada subjektiivse võõrandumise ilminguna. Just viimased arvavad teistest märksa sagedamini, et riigiinstitutsioonide usaldamatuse põhjusteks on nende töö ebaefektiivsus, koostöö puudumine, poliitikute ja ametnike erahuvid, skandaalid, poliitikute manipuleerimine infoga ja ka ajakirjanduse mõju (viimast hindavad eriti oluliseks kõrgharidusega vastajad).

Tabel 19. Riigivõimuinstitutsioonide usaldamatuse põhjused, %

	Ebaefek-tiivsus	**Puudub koostöö**	**Poliitikute ja ametnike erahuvid**	**Skandaalid**	**Poliitikute manipuleerimine infoga**	**Ajakirjan-duse mõju**
Eestikeelsed	95	84	92	85	76	60
Eesti kodakondsusega	94	82	90	83	76	59
Venekeelsed	88	70	87	71	71	50
Vene kodakondsusega	86	71	90	72	70	53
Kodakondsuseta	87	72	85	72	67	48

Näiteks venekeelsed, Vene kodakondsusega ja kodakondsuseta respondendid leiavad sagedamini, et usaldamatuse põhjuseks on inimeste endi teadmatus. See tendents viitab samuti sellele, et need inimesed pigem tunnetavad oma üldist eemalejäetust, mis takistab neid kaasa rääkimast avalikes küsimustes, mitte aga selget seisukohtade erinemist ja sellest tulenevat võõrandumist. Seevastu eestikeelsed ja Eesti kodakondsusega vastajad on meedia vahendusel hästi kursis poliitika varjukülgedega ja leiavadki nii, et ei soovi niisuguses “mängus kaasa lüüa”.

Siinkohal tekib küsimus, kuivõrd on see, et usaldamatuse põhjusteks peetakse teatud nähtusi ja olukordi rohkem kui teisi, mõjutatud ajakirjanduses kajastavatest teemadest. Kas põhjuseks, miks eestikeelsed vastajad on üldiselt veidi skeptilisemad riigi suhtes, põhjendades usaldamatust märksa sagedamini, kui venekeelsed vastajad, terve rea erinevate põhjustega, on see, et nad on rohkem mõjutatud ajakirjanduses kajastatavatest poliitikutega seotud negatiivsetest sõnumitest? Niiöelda enam kaasatud üldisesse poliitilisse diskursusesse? Sellisele võimalusele viitab Zalleri teooria meedia mõjust eri (kolme) tüüpi meediatarbijatele:

- **Need, kes end kunagi poliitiliste uudistega ei valgusta,**
- **Need, kes kasutavad meediat väga laialdaselt,**
- **Keskmisel määral meedias poliitilisi uudiseid jälgivad tarbijad.**

Zaller näitab, et ainult keskmisel määral meediat tarbivad indiviidid kohandavad oma arvamused meedias domineeriva sõnumi ja tooni järgi. Inimesed, kes üldse meediat ei jälgi, ei ole ka selle sõnumi poolt mõjutatud, nende mõtlemisviis mingist nähtusest erineb meedi poolt pakutavast. Keskmisel määral meedia järgimine aga soodustab seda, et omaks võetakse meedia poolt "häälekamalt" esitatud sõnum. [32] Kui teadlikkus meedia sisust on väga kõrge, siis sõltub meedia sõnumi mõju vastuvõtjale tolle poliitilistest eelistustest ja väärtustest. Seega on informatsiooni vastuvõtmise ja selle omaksvõtmise vahel kaarekujuline suhe.[33]

Rakendades Zalleri teooriat informatsiooni saamise ja usaldamatuse vahelise suhte seletamiseks analüüsitud andmete baasil, võib öelda, et kõige skeptilisemad on need vastajad, kes loevad/ vaatavad meediat keskmisel määral, kuna nemad võtavad tõenäolisemalt omaks selle "valjema" sõnumi, mis Eesti kontekstis kajastab poliitikat negatiivsemalt.[34] Siia rühma kuuluvad eestikeelsed, madalama haridusega ja maaelanikest vastajad. Seevastu kõrgema haridustasemega vastajad ning linnaelanikud, kes tarbivad erinevaid meediakanaleid rohkem, ei ole tõenäoliselt meedias kajastatava poliitikaga seotud negatiivsetele sõnumitele niivõrd vastuvõtlikud, kuna neid sõnumeid

[32] Zaller, J. (1996): "The Myth of Massive Media Impact Revived: New Support for Discredited Idea", teoses D. C. Mutz, P. M. Sniderman and R. A. Brody (eds), *Political Persuation and Attitude Change.* Ann Arbor MI: University of Michigan Press, lk. 35.
[33] Zaller 1996, lk. 23 ja edasi
[34] Siin eeldame, et meedias on negatiivsemad sõnumid poliitika kohta "valjemad" kui neutraalsed või

tasakaalustavad "vaiksemad" neutraalsed ja positiivsed sõnumid. Seetõttu on ka nemad optimistlikumad usalduse määra suhtes riigiinstitutsioonide suhtes. Ja lõpuks, need elanikud, kes meie analüüsi andmetel riigivõimu kohta teabe saamiseks meediat kõige vähem kasutavad – nagu venekeelsed, Vene kodakondsusega ja kodakondsuseta vastajad – ei ole riigiinstitutsioonide suhtes niivõrd skeptiliselt meelestatud, kui kõige esimene rühm (eestikeelsed, madalama haridusega ja maaelanikud), kuna vähese meediatarbimise tõttu ei mõjuta neid oluliselt ka meedia negatiivne sõnum.

Seda järeldust kinnitab ka see, et Vene kodakondsusega ja kodakondsuseta elanikud ei oska sagedamini riigivõimude poolse ebaõiglase kohtlemise korral midagi ette võtta: esimestest 30% ja teistest 24% lepib sellega, kui paratamatusega. Eesti kodakondsusega inimestest lepib ebaõiglase kohtlemisega väiksem hulk – 18%. Samuti arvavad need kaks esimesena nimetatud vastajagruppi sagedamini, et õigus avalikus elus osaleda ei ole tagatud: Vene kodakondsusega ja kodakondsuseta vastajate seas arvab nii pisut üle 30%, Eesti kodakondsusega vastajate seas jaga aga sama suhtumist 17%.

positiivsed.

2.4 Võõrandumine ja välistatus poliitikast

Eespool viitasime Habermasi poolt formuleeritud poliitiliselt toimiva avalikkuse ideaalile. Selle toimimise üheks põhimõtteks on, et avalik diskussioon on domineerimisest vaba, st. kokkulepeteni jõudmise aluseks on ratsionaalne argumentatsioon ja mitte võimusuhted diskussioonis osalejate vahel. Kõigil, keda diskuteeritavad otsused puudutavad, on põhimõtteliselt võrdne võimalus diskussioonis osaleda, ja nad on üksteise poolt dialoogipartneritena tunnustatud. Ka ei ole ükski arutlusteema või ettepanek aprioorselt välistatud. Diskussiooni piirajaks on ainult ratsionaalse konsensuseni jõudmise viise puudutavad metanormid millest moodustub universaalne *diskursiivne eetika.* Tegemist on niisiis avalike asjade arutlemise mängureeglitega, mis otsuste sisu ning osalejate suhtes on neutraalsed.[35]

Diskursiivse eetika mõiste on väga sarnane sissejuhatuses mainitud terminiga tsiviliseeritus, millega Edward Shils tähistas erihuvide allutamist ühishuvidele sellisel määral, mis loob võimalused selleks, et kodanikeühiskonnas võiks toimuda kõigiga arvestav kommunikatsioon. Shils aga toonitab, et kodanikeühiskond ja tsiviliseeritus on seotud kindla, liberaaldemokraatliku valitsuskorra ja selle institutsioonidega.[36] Selles mõttes ei esita ta samasugust universaalsuse pretensiooni ühiskonnale tervikuna nagu Habermas oma avaliku sfääri kontseptsiooniga. Ka on otseselt Habermasi mudeli kriitikana esitatud, et ühtegi subjekti või nõuet mittevälistav ratsionaalse argumentatsiooni arendamise avalik sfäär on võimatu, mitte ainult praktikas vaid ka mõtteliselt-mõisteliselt. Juba klassikaliseks saanud töös väidavad radikaalse demokraatia teoreetikud Laclau ja Mouffe, et

> konfliktide ja vastandumise näol ei ole tegemist kahjuks möödapääsmatute häiretega ega ka inimeste tegelikkuses esineva võimetusega oma erihuvidest loobuda selleks, et ratsionaalselt tegutsedes üleüldise harmooniani jõuda – mis peaks justkui olema ideaal mille poole püüeldakse. Väidame hoopis, et ilma konfliktide ja vastandumiseta oleks pluralistlik demokraatlik poliitika võimatu. Mõte konfliktide lõplikust lahendamisest – isegi kui seda pakutakse kui asümptootilist [st. tegelikkuses mitte saavutatavat] lähenemist ratsionaalse konsensuse regulatiivsele ideele – ei saa olla eesmärgiks demokraatia arendamisel. Vastupidi, selline väljavaade on demokraatiale ohtlik. Sellisel juhul oleks pluralistliku demokraatia näol tegemist "iseennast kummutava ideaaliga", kuna eesmärgi saavutamine tähendaks ka pluralismi lõppu. Seepärast on demokraatliku poliitika jaoks meie arvates elutähtis tunnistada, et igasugune konsensus põhineb

[35] Arato, Andrew & Jean L. Cohen (1992/1995): *Civil Society and Political Theory.* Cambridge, MA & London: The MIT Press, lk. 347-350
[36] Shils 1992, lk. 1945

> ühe kõneviisi hegemooniale,[37] ja et sellel alati on "väliskülg", mis selle lõplikku teostamist ei luba. Vastupidiselt Habermasi pooldajatele ei leia me, et see asjaolu demokraatia arengut nõrgendaks, vaid on nimelt demokraatia vajalikuks eeltingimuseks.[38]

Ka käesoleva uurimuse puhul oleme lähtunud sellest, et avalik poliitiline diskussioon ei ole tegelikkuses kunagi täielikult domineerimisest vaba ja ainult ratsionaalse argumentatsiooni reeglitega piiratud. Eesti poliitilise osaluse kriitilise vaatluse lähtekohaks ei ole meil lootus, et avaliku diskussiooni sfäär saaks ideaalis kõiki võimalikke seisukohti võrdselt kohelda. Vastupidi, inimõiguste, demokraatia ja omariiklusega vastanduvad seisukohad peavad olema sellest välistatud, sest need on suunatud tsiviliseerituse (või diskursiivse eetika) ning Eesti omariikluse institutsioonide, ehk selle sfääri enda vastu, kus avalik poliitiline diskussioon peaks alles niiöelda toimuma hakkama. Sarnaselt eelnevas tsitaadis väljendatuga ei pea me avaliku poliitilise diskussiooni eesmärgiks üldise konsensuse saavutamist ühiskonna arengusuundade suhtes. Konsensus on tegelikult saavutatav ainult osade eesmärkide suhtes ja alati piiratud hulga dialoogiosaliste vahel, ning selle eesmärgiks ei saa demokraatlikus ühiskonnas olla edasiste konfliktide ja üksteisega vastuolus olevate seisukohtade välistamine. Ühiskonna mõjukaimate isikute ja institutsioonide omavahelise konsensuse otsimine ning selle üldrahvaliku kokkuleppena kehtestamine ei ole ühiskonnaliikmete poliitilisse dialoogi integreerimise, vaid nende sellest välistamise strateegia. Meie küsimuseks ei saa niisiis praegu olla, missugune võiks Eestis olla kõigi osapoolte ja seisukohtadega arvestava rahvusliku kokkuleppe sisu, vaid see, millised ühiskonnaliikmete rühmad on poliitilisest dialoogist väljapoole jäetud ja millisel määral.

Käesoleva uurimuse lähteandmestikuks olevad küsitlused on suures osas keskendunud poliitikas osalemise või mitteosalemise teemale; nende küsitluste tellimise üheks motiiviks on olnud vajadus rohkem teada saada nähtusest, mida tuntakse kui poliitikast võõrandumist. Mainitud nähtus võib kajastuda selles, et poliitilises dialoogis osalemine on oma tähtsust kaotanud ühiskonnaliikmete väärtushinnangutes. Põhjuseks võib olla, et nad on oma taotlustele leidnud traditsioonilise poliitika asemele teisi väljenduskanaleid. Inimeste iseseisev ühinemine oma huvide ja väärtuste edendamiseks on paljude Lääne ühiskonnateoreetikute arvates hakkamas traditsioonilist poliitikat asendama.[39] Sellisel

[37] "any form of consensus is the result of hegemonic articulation."
[38] Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985/2001): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics.* Second edition. London & New York: Verso, lk. xvii-xviii. Meie tõlge.
[39] Vt. Beck, Ulrich (1995): "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization",

juhul ei tulekski institutsionaalses poliitikas osalemise vähenemist vaadelda kui võõrandumist. Aga võõrandumine võib olla ka tõlgendatav kui objektiivse nähtuse – poliitilisest dialoogist välistatuse – tagajärg. Tegemist võib niisiis olla subjektiivse hoiakuga, aga ka adekvaatse reaktsiooniga objektiivsele võõrandumisele[40] – olukorrale, kus inimesel tegelikud mõjuvõimalused puuduvad ja ta ongi enamusest ühiskonnaelu korraldamist otsustavatest protsessidest välja lülitatud.

Ühe varasema uurimuse andmetel on poliitilised otsused Eesti elanike arvates liigsel määral mõjutatud selliste mõjukate Eesti ja Lääne organisatsioonide poolt nagu pangad ja rahandusasutused, Lääne kapital, Euroopa Liit, NATO ja poliitilised parteid, ning liiga vähesel määral kodanikeühenduste poolt, eriti nende, mis esindavad ühiskonna majanduslikult nõrku rühmasid nagu pensionärid, pered ja puuetega inimesed.[41] Võib küll näha, et traditsioonilise seltsitegevuse kõrvale on tekkimas selgemini lähikeskkonna ja laiema ühiskonna mõjutamisele keskenduvaid ühendusi ja liikumisi; ka on aktiveerumas ametiühingud. Samas on kodanikeühenduste käsutuses liialt vähe ressursse, ning needki on tgevusvaldkonniti ja geograafiliselt ebaühtlaselt jagunenud, kontsentreerudes suurematesse linnadesse.[42] On ka karta, et ühiselt tegutsemise eeliseid suudavad kasutada peamiselt juba majanduslikult kindlustatumad ning suhteliselt keeruka asjaajamise kogemusi omavad kodanikud, mitte aga otsene nö. rohujuuretasandi kodanikualgatus. Kas ja kuivõrd kodanikeühendused poliitikas uusi mõjukanaleid avada suudavad sõltub loomulikult õiguslikust ja administratiivsest keskkonnast, sh. avaliku ja ärisektori valmidusest neid koostöösse kaasata ja kuulda võtta.[43]

Käesoleva aasta mais ja juunis ES Turu-uuringute AS poolt teostatud elanikkonnaküsitlus vaatles muuhulgas Eesti elanike suhet suure hulga riiklike ja avalike institutsioonidega. Siin on niisiis tegemist riigi ja selle valitsusvormi legitiimsuse uurimisega elanike hulgas. Ühelt poolt küsiti otse, millisel määral vastajad üht või teist institutsiooni usaldasid. Teiselt poolt paluti vastajatel hinnata enda

---

teoses Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash, toim.: *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order.* Cambridge: Polity Press

[40] Israel, Joachim (1971): *Vieraantuminen: Marxista nykysosiologiaan.* Helsinki: Tammi, lk. 18

[41] http://www.riigikogu.ee/osakonnad/msi/huvigr.html

[42] Lagerspetz, Ruutsoo & Rikmann 2000

[43] Vt. Lagerspetz, Mikko; Rein Ruutsoo & Erle Rikmann (2001): "Kodanikeühiskonna edendamise strateegiad Eestis: probleemid ja perspektiivid". *Uurimusraport*, Riigikogu Kantselei Majandus- ja Sotsiaalinfo Osakond

informeeritust rea oluliste institutsioonide tegevusest ning ka seda, kuivõrd tähtis on olla informeeritud.

Ideaalis põhinevad demokraatlikud otsused ühiskonna informeeritud liikmete poolt esitatud seisukohtadele. Inimese tegelikku informeeritust või mitteinformeeritust poliitilise korra jaoks kesksete institutsioonide tööst võib käsitleda ka selle näitajana, kuivõrd tal tegelikult on võimalik demokraatlikesse otsustusprotsessidesse kaasatud olla. Valimised, kus inimeste valimisotsuseid mõjutavad eelkõige parteide ja kandidaatide imago, isikuomadused või subjektiivsed ja juhuslikud tegurid, on demokraatia vahendina vähem väärtuslikud, kui valimised milles osalejad on ühiskonna toimemehhanismidest hästi informeeritud ja oma otsustes sellele ka toetuvad. Kui aga ühiskonna liige üldse ei leia, et ta vajab informatsiooni institutsioonide kohta, mis ometi tema enda elu ja võimalusi mõjutavad, võibki rääkida poliitikast võõrandumisest.

Üks küsimus ankeedis puudutas otseselt seda, kuivõrd vastajad olid rahul demokraatia toimimisega Eesti vabariigis. Väga rahul oli 3% vastajatest, küllaltki rahul 37%, mitte eriti rahul 36% ja mitte üldse rahul 9%. Vastamata jättis 15% küsitletutest. Rahulolevaid oli nooremate hulgas rohkem kui vanemates vanuseklassides, eestikeelsete hulgas rohkem kui venekeelsete hulgas, kõrgharidusega vastajate hulgas teistest rohkem ning linnades rohkem kui maal.

Teised küsimused puudutasid erinevaid institutsioone; nende vastuste võrdlus annab üksikasjalikuma pildi elanikkonna erinevate rühmade suhtest riigi ja valitsuskorraga. Vanuse seos sellega ei ole järgnevates võrdlustes enam nähtav, küll aga leiab kinnitust teiste mainitud jaotuste mõju.

Institutsioonidest usaldati kõige rohkem presidenti (neid kes usaldasid kas täielikult või pigem oli koguni 80%). Järgnesid Eesti Pank (62%), piirivalve (67%) ja kaitsejõud (65.%). Kõige vähem usaldati aga poliitilisi erakondi (22%) ning teisi mittetulundusühinguid ja nende liitusid (34%). Samas oli viimaste vähene usaldusväärsus tingitud küsimusele mittevastajate suurest hulgast mis oli suurem kui ühelgi teisel küsitluses mainitud 18 institutsioonist (44%) – mittetulundusühenduste näol on tegemist seni veel mitte laialdaselt teadvustatud ühiskondlike tegutsejatega, mis seetõttu ei ärata usaldust aga *a priori* mitte ka usaldamatust. Poliitiliste erakondade

puhul oli negatiivse hinnangu andjaid kogunisti 56% vastajatest, ehk rohkem, kui ühegi teise institutsiooni kohta käivates vastustes.

Need mais-juunis 2002 saadud andmed on küllaltki sarnased juba 1990. aastate esimesest poolest alates tehtud küsitluste tulemustega, mis samamoodi on regulaarselt näidanud presidenti, sõjaväge ja keskpanka (omavahel vahelduvas järjestuses) kõige rohkem ning alati poliitilisi erakondi kõige vähem usaldatavate institutsioonidena.[44]

Järgnevates tabelites on näidatud erinevalt jaotatud vastajarühmade usaldust osa küsitluses mainitud institutsioonide vastu. Vaatluseks on valitud viis kõige rohkem vastajate usaldust pälvinud institutsiooni: Vabariigi president, Eesti Pank, Piirivalve, Kaitsejõud ning kohalik omavalitsus. Ülevaate saamise kergendamiseks on tabelid väga skemaatilised. Välja on toodud ainult kõige rohkem ja kõige vähem teatud institutsiooni usaldav grupp iga jaotuse lõikes. Kõige rohkem usaldavad grupid on leitud nii, et on arvutatud kokku emba-kumba positiivset vastusevarianti (usaldan täielikult; pigem usaldan) valinud vastajate osakaal, kõige vähem usaldust tunnetavad grupid aga nii, et kokku on arvutatud kahe negatiivse vastusevariandi (pigem ei usalda; üldse ei usalda) valinute osakaal. Kuna oli võimalik ka küsimusele vastamata jätta ja vastamata jätnute arv on erinevate vastajaterühmade hulgas erinev, tuleb ette ka juhtumeid, kus nii kõige usaldavam grupp on samas ka kõige vähem usaldavam. Sellisel juhul on selles vastajategrupis teistest vähem neid, kes küsimusele on vastamata jätnud.

Tabelite taolise lihtsustamise kaudu küll kaob osa uurimusteabest – näeme vastajarühmade vahelisi, aga samas ei ole nähtav, kas need olid suured või väikesed. Samas annab see sarnaselt nt. aditiivsetele indeksitele võimaluse kiiresti saada ülevaadet sellest, kas ja milliseid mustreid tekib, kui üldisemaid muutujaid – siin, niisiis informeeritust avalike institutsioonide tööst ning arusaamist sellest, kuivõrd selline informeeritus on vajalik – vaadeldakse suure hulga spetsiifilisemate osaküsimuste abiga.

Tabel 20. Usaldus institutsioonide vastu vanuserühmade kaupa
(+ = usaldab teistest rohkem; - = usaldab teistest vähem)

[44] Rose, Richard & William Maley (1994): *Nationalities in the Baltic States: A Survey Study.* Glasgow: University of Strathclyde; Rose, Richard (1997): *New Baltic Barometer III: A Survey Study.* Glasgow: University of Strathclyde

Vanus	Institutsioonid				
	President	Eesti Pank	Piirivalve	Kaitsejõud	KOV
15-19	-		-	+	
20-29				-	
30-39		+	+		-
40-49					+
50-59					
60+	+	-			

Tabel 21. Usaldus institutsioonide vastu keelerühmade kaupa
(+ = usaldab teistest rohkem; - = usaldab teistest vähem)

Keel	Institutsioonid				
	President	Eesti Pank	Piirivalve	Kaitsejõud	KOV
eesti	+	+	+	+	+
vene	-	-	-	-	-

Tabel 22. Usaldus institutsioonide vastu kodakondsuse kaupa
(+ = usaldab teistest rohkem; - = usaldab teistest vähem)

Kodakondsus	Institutsioonid				
	President	Eesti Pank	Piirivalve	Kaitsejõud	KOV
Eesti	+	+		+	+
muu riik	-		-	-	
kodakondsuseta		-	+		-

Tabel 23. Usaldus institutsioonide vastu haridustasemete kaupa
(+ = usaldab teistest rohkem; - = usaldab teistest vähem)

Haridus	Institutsioonid				
	President	Eesti Pank	Piirivalve	Kaitsejõud	KOV
alg		-	-	+	
kesk	-				-
kõrg	+	+	+	-	+

Tabel 24. Usaldus institutsioonide vastu asulatüüpide kaupa
(+ = usaldab teistest rohkem; - = usaldab teistest vähem)

Elukoht	Institutsioonid				
	President	Eesti Pank	Piirivalve	Kaitsejõud	KOV
linn	-	+	-	+ -	-
maa	+	-	+		+

Kui võrrelda erinevate sotsiaal-demograafiliste jaotuste alusel tekkivaid vastajagruppe omavahel selles osas, kuivõrd mainitud viit institutsiooni usaldatakse, paistavad polariseerituse poolest silma eelkõige kaks jaotust. Vanus ning vastaja elukoha tüüp võivad küll mõjutada tema usaldust ühe või teise institutsiooni vastu, aga see mõju on institutsiooniti erinev – nende jaotuste alusel ei moodustu avalikke institutsioone üldiselt rohkem või vähem usaldavaid sotsiaal-demograafilisi gruppe. Väga selge on aga erinevus eestikeelsete ja venekeelsete vastajate vahel: kõigi mainitud institutsioonide puhul oli eestikeelsete vastajate usaldus kõrgem kui venekeelsete. See tulemus ühtib teiste küsitluste tulemustega, mida 1990. aastate algusest peale Eestis on tehtud, ning on analoogiline ka Läti ja Leedu vene- ja poolakeelset vähemust riigikeelse enamusega võrrelnud uurimustega.[45] Selle muutuja mõju kajastub ka siis, kui rühmitada vastajaid kodakondsuse lõikes.

Teine jaotus, millel on selge mõju avalike institutsioonide vastu tuntud usaldusele tervikuna on vastaja haridustase. Ainult kaitsejõudusid usaldavad kõrgharidusega vastajad teistest vähem – siinkohal on üheks põhjuseks kindlasti nõukogudeaegne praktika, mis pani sõjaväekohuslased üksteisest erinevasse olukorda nimelt olenevalt haridustasemest ja jättis kõrgharidusega vastajatest suure osa ilma sõjaväeteenistuse kogemusest. Kõiki teisi institutsioone usaldavad nemad aga teistest vastajatest rohkem.

Mainitud tendents – keele ja haridustaseme vastajaid tugevalt üksteisest eristav mõju – on nähtav ka küsimuste puhul, mis puudutavad informeeritust riiklike ja avalike institutsioonide tööst.

Järgnevates tabelites on võrreldud erinevate elanikkonnarühmade arusaamu sellest, kuivõrd nad on informeeritud riiklike ja avalike institutsioonide tööst ning nende

hinnangut sellele, millisel määral on vajalik informeeritud olla. Tabelite koostamise põhimõtted on samasugused nagu eelpool. Vastused on antud küsimustele "kuivõrd olete informeeritud mainitud institutsioonide tööst" ning "kuivõrd vajalik on teie arvates olla informeeritud" nende tööst, ja vastused on taas valitud nelja vastusevariandi hulgast.

Tabel 25. Informeeritus vanuserühmade kaupa
(+ = teistest rohkem informeeritud; - = teistest vähem)

Vanus	Institutsioonid											
	RK	VV	Presi-dent	RK esi-mees	Pea-minis-ter	KOV	Kohus	Riigi-kont-roll	Õigus-kants-ler	Riigi-proku-ratuur	RK alal komis-jon	RK frakt-sioonid
15-19	+	+										
20-29						-	+	-	-	-	-	+
30-39						+	-					
40-49					+					+		-
50-59	-	-	-	-	-							
60+			+	+				+			+	

Tabel 26. Informatsioonivajaduse tunnetamine vanuserühmade kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Vanus	Institutsioonid											
	RK	VV	Presi-dent	RK esi-mees	Pea-minister	KOV	Kohus	Riigi-kont-roll	Õigus-kants-ler	Riigi-pro-kura-tuur	RK alal komis-jon	RK frakt-sioonid
15-19	-					-		-	-	-		
20-29					-		+	+		+		-
30-39			-			+						
40-49		+	+	+	+				+			
50-59											+	+
60+	+	-		-			-				-	

[45] Rose & Maley 1994; Rose 1997

Tabel 27. Informeeritus keelerühmade kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Keel	Institutsioonid											
	RK	VV	Presi-dent	RK esi-mees	Pea-minis-ter	KOV	Kohus	Riigi-kont-roll	Õigus-kants-ler	Riigi-pro-kura-tuur	RK alal komis-jon	RK frakt-sioonid
eesti	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-
vene	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+

Tabel 28. Informatsioonivajaduse tunnetamine keelerühmade kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Keel	Institutsioonid											
	RK	VV	Presi-dent	RK esi-mees	Pea-minis-ter	KOV	Kohus	Riigi-kont-roll	Õigus-kants-ler	Riigi-pro-kura-tuur	RK alal komis-jon	RK frakt-sioonid
eesti	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
vene	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+

Tabel 29. Informeeritus kodakondsuse kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Koda-kond-sus	Institutsioonid											
	RK	VV	Presi-dent	RK esi-mees	Pea-minis-ter	KOV	Kohus	Riigi-kont-roll	Õigus-kants-ler	Riigi-pro-kura-tuur	RK alal komis-jon	RK frakt-sioonid
Eesti	+	+	+		+	+		+	+		-	+
muu riik				+			+				+	
Kodak ondsu-seta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+ -		-

Tabel 30. Informatsioonivajaduse tunnetamine kodakondsuse kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Koda-kond-sus	Institutsioonid											
	RK	**VV**	**Presi-dent**	**RK esi-mees**	**Pea-minis-ter**	**KOV**	**Kohus**	**Riigi-kont-roll**	**Õigus-kants-ler**	**Riigi-pro-kura-tuur**	**RK alal komis-jon**	**RK frakt-sioonid**
Eesti	-	-	+ -	-	+ -	+	-	-	-	-	-	-
muu riik	+	+		+			+	+	+		+	+
Kodak ondsus eta						-				+		

Tabel 31. Informeeritus haridustaseme kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Hari-dus	Institutsioonid											
	RK	**VV**	**Presi-dent**	**RK esi-mees**	**Pea-minis-ter**	**KOV**	**Kohus**	**Riigi-kont-roll**	**Õigus-kants-ler**	**Riigi-pro-kura-tuur**	**RK alal komis-jon**	**RK frakt-sioonid**
alg	-	-	-	-	-				-	-	+	
kesk						-					-	-
kõrg	+	+	+	+	+	+	+ -	+ -	+	+		+

Tabel 32. Informatsioonivajaduse tunnetamine haridustaseme kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Hari-dus	Institutsioonid											
	RK	**VV**	**Presi-dent**	**RK esi-mees**	**Pea-minis-ter**	**KOV**	**Kohus**	**Riigi-kont-roll**	**Õigus-kants-ler**	**Riigi-pro-kura-tuur**	**RK alal komis-jon**	**RK frakt-sioonid**
alg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kesk												
kõrg	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Tabel 33. Informeeritus asulatüüpide kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Elu-koht	Institutsioonid											
	RK	**VV**	**Presi-dent**	**RK esi-mees**	**Pea-minis-ter**	**KOV**	**Kohus**	**Riigi-kont-roll**	**Õigus-kants-ler**	**Riigi-pro-kura-tuur**	**RK alal komis-jon**	**RK frakt-sioonid**
linn	+	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+
maa	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-

Tabel 34. Informatsioonivajaduse tunnetamine asulatüüpide kaupa
(+ = teistest rohkem vajadust; - = teistest vähem)

Elu-koht	Institutsioonid											
	RK	**VV**	**Presi-dent**	**RK esi-mees**	**Pea-minis-ter**	**KOV**	**Kohus**	**Riigi-kont-roll**	**Õigus-kants-ler**	**Riigi-pro-kura-tuur**	**RK alal komis-jon**	**RK frakt-sioonid**
linn	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
maa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Nagu mainitud, on keele ja haridustaseme vastajaid üksteisest tugevasti eristav mõju nähtav ka siin. Nendele lisandub elukoha tüüp – linn või maakoht – kui kolmas oluline tegur, mis vastaja ja avalike institutsioonide suhet mõjutab.

Arutlusainet pakub aga järgmine asjaolu. Vastajate arusaam oma informeeritusest ning nende hinnang vajadusele nimetatud institutsioonide tööga kursis olla on erinevate jaotuste puhul erinevalt üksteisega seotud. Kõrgharidusega vastajad hindavad oma informeeritust kõrgemalt kui teised, ning peavad ka olulisemaks informeeritud olla. Linnaelanikud leiavad suurema osa institutsioonide puhul sagedamini, et nad tunnevad nende tööd, ning samuti peavad nende kõigi kohta informatsiooni saamist tähtsamaks kui maaelanikud. Jaotades vastajaid keelerühmadesse on seos aga vastupidine. Venekeelsed vastajad peavad end väheinformeerituks, aga hindavad palju sagedamini informatsiooni saamist vajalikuks kui eestikeelsed. Kuigi Eesti kodanikud omavad rohkem informatsiooni riiklike ja avalike institutsioonide tööst, kui muu riigi kodanikud või kodakondsuseta eestimaalased, peavad informatsioonivajadust kõige tähtsamaks muu riigi (põhiosas Venemaa) kodanikud.

Paistab niisiis, et riigi kesksete institutsioonide tööga mitte kursis olemine võib tuleneda kahest väga erinevast asjaolust. Alghariduse vastajatest ja maaelanikest paljud ei leia,

et informatsioon oleks nende jaoks tähtis – et institutsioonide tegevus nende elu võiks mõjutada või vastupidi, et parem informeeritus võiks nendele endile anda võimaluse mingit mõju avaldada poliitilistes otsustusprotsessides. Venekeelsed vastajad aga tunnistavad informatsioonivajadust rohkem kui eestikeelsed, pidades end samas väheinformeerituteks. Kuna riigiinstitutsioonid tegutsevad peaasjalikult eesti keeles, on suur hulk informatsiooni tõesti kättesaamatu keelt mittevaldavale inimesele. Eraldi analüüsimist vajaks ka venekeelse ajakirjanduse võime riiklikke institutsioone puudutavat teavet lugejaskonnale edasi anda – venekeelsed vastajad märkisid palju harvem kui eestikeelsed, et olid riigivõimuorganite tegevuse kohta saanud ajakirjandusest teavet "peaaegu iga päev" või "üsna tihti" (vt. ptk. 2.3). Selle põhjuseks on kindlasti vähesem ajakirjanduse lugemine, aga võib-olla ka tarbitud ajakirjanduse vähesem informatiivsus selles vallas.

Nagu mainitud, on informeeritus riigi kesksete institutsioonide tööst väga suures osas ka selle näitaja, millisel määral ühiskonna liige on kaasatud selle kujundamisse. Demokraatlik ühiskond püüdleb selle poole, et inimese võimalused ühiskonnaelus osaleda ei oleks temast endast olenematute, ühiskonnastruktuuri poolt seatud takistustega piiratud. Eelnevad võrdlused osutasid kolme väheminformeeritud ja vähemal määral ühiskonnaelus osalemiseks võimelise grupi olemasolule Eestis – need moodustuvad maaelanikest, algharidusega inimestest ning venekeelsetest. Kaks viimast ka usaldasid avalikke institutsioone vähem kui teised. Nende kolme rühma demokraatiasse kaasamise strateegiad peavad aga olema erinevad.

Venekeelsed vastajad näitasid üles motiveeritust end riiklike institutsioonide tegevusega kurssi viia. See väljendab vähemalt positiivset hoiakut, mis küll alati ei pruugi ennustada tegelikku käitumist. Avaliku võimu jaoks tõstatub küsimus, kuidas sellele huvile saaks konstruktiivselt vastata. Maaelanike ja algharidusega inimeste huvipuudus ja subjektiivne eemaldumine avaliku võimu institutsioonidest aga viitavad poliitilise avalikkuse ebaõnnestumisele nende rühmade dialoogisse kaasamisel. See väide ei ole mõeldud süüdistusena ei mõne võimuloleva või võimul olnud valitsuse ega ka poliitilises sfääris osalemisest loobunud inimeste aadressil.

Mida pidasid siis need vastajaterühmad – algharidusega vastajad ja maaelanikud – peamiseks põhjuseks, miks poliitilisi institutsioone ei usaldata? Nagu ka kõigi vastajate

hulgas keskmiselt, valiti pakutud põhjuste hulgast kõige rohkem "ebaefektiivsust, rahva raha raiskamist" ning asjaolu, et poliitikud ja ametnikud tegelevad ühishuvide asemel oma erihuvidega. Nendele järgnesid kolmandal kuni viiendal kohal poliitilised skandaalid, korruptsioon ja valimissüsteem, jällegi suhteliselt sarnaselt vastajate üldise keskmisega. Kõige harvem nimetati usaldamatuse peamiste põhjendustena ajakirjanduse mõju ning inimeste endi teadmatust, niisiis neid vastusevariante mis sisuliselt peavad usaldamatuse eest vastutavatena teisi, kui poliitikuid ja poliitilisi institutsioone ennast.

Niisiis ei erine poliitikast kõige rohkem võõrandunud rühmad vastajate keskmisest usaldamatuse põhjuste järjestuse poolest. Küll aga on täheldatav, et nendesse rühmadesse kuulunud vastajad suutsid teistest harvemini hinnata põhjuse tähtsust või tähtsusetust. Siin, nagu ka küsitluste muudes osades, valisid nad teistest sagedamini vastusevariandi "ei oska öelda". Üks sellest tulenev järeldus on, et tavapärased küsitlusmeetodi abiga teostatud uurimused ei pruugi olla ühtlaselt sobilikud kõigi elanikkonnarühmade uurimiseks ja neid tuleks täiendada teistsuguseid meetodeid rakendavate uurimustega. Teisalt võime ka tõlgendada vastuse mitteteatamist kui järjekordset näidet vastaja kaugenemisest kogu sellest valdkonnast mida küsitlus puudutas.[46]

[46] Samasuguselt käsitlevad vastust "ei oska öelda" Johanna Jääsaari ja Tuomo Martikainen (1991) uurimuses *Nuorten poliittiset valinnat. Tutkimus nuorten aikuisten poliittisesta suuntautumisesta pääkaupunkiseudulla*. Helsinki: Gaudeamus, lk. 31

Tabel 33. Nende vastajate osakaal algharidusega vastajate ja maaelanike hulgas, kes pidasid asjaolu peamiseks poliitiliste institutsioonide mitteusaldamise põhjuseks, %

Usaldamatuse põhjus	Vastajategrupid		
	Algharidusega vastajad	Maa-elanikud	Vastajate keskmine
ebaefektiivsus, rahva raha raiskamine	48	45	49
puudub koostöö poliitiliste jõudude vahel	27	27	30
mittevajalike projektidega tegelemine	21	22	26
poliitikud ja ametnikud tegelevad oma erihuvidega	46	48	49
korruptsioon	40	40	45
poliitilised skandaalid	34	41	37
valimissüsteem	30	31	32
ajakirjanduse mõju, negatiivse info võimendamine	10	11	15
inimeste endi informeerimatus ja teadmatus	14	19	23
seadused ja määrused on halvasti sõnastatud	24	26	29
poliitikute manipuleerimine infoga	15	19	25
muu põhjus	–	–	0,4

Paistab niisiis, et venekeelsete vastajate seotust poliitiliste institutsioonidega oleks võimalik mõjutada suurema tähelepanu pööramisega informatsiooni edastamisele vene keeles. Maaelanike ja algharidusega vastajate usaldamatus poliitilise süsteemi vastu seevastu ei ole seotud ühegi nende jaoks spetsiifilise pretensiooniga. Pigem tuleb seletust otsida kogu uue iseseisvusaja jooksul jätkunud majanduslikest ja sotsiaalsetest arengutest, mis on halvendanud nimelt nende elanikkonnarühmade elutingimusi ja võimalusi ühiskonnaelus osaleda.

Küsimus ei ole ainult osalemiseks vajalike ressurside (rahaliste, organisatsiooniliste, informatsiooni) puudumises, vaid ka selles, et nõukogude valitsusvorm ei võimaldanud poliitilises kultuuris arendada selliseid väärtusi nagu pluralism ja elanikkonna kaasamise vajadus otsustusprotsessidesse. ”Eestis toodetakse päevast päeva ka nõukogude korda.” See, president Mere ühes kõnes sisalduv ütlus on edasi aktuaalne ja vajab pidevat tähelepanu. Üks, nõukogude ühiskonna pärandina saadud arusaam näeb ühiskonda põhimõtteliselt homogeensena.[47] Marksismi-leninismi kohaselt oli ainus sotsialistlikus ühiskonnas eksisteeriv jaotus rahva ja rahvavaenlaste vahel. Huvisid, mis

[47] Schöpflin, George (1994): “Post-Communism: The Problems of Democratic Construction”. *Daedalus,* 123/3

erinesid väidetavalt ”töötava elanikkonna” huvisid esindava partei ja riigi taotlustest, ei tunnistatud legitiimseteks. Institutsionaalse poliitika sfääris väljendab selle arusaama püsima jäämist tavapäraseks moodustunud poliitilise vastase demoniseerimine (nt. nn. pildiskandaal) ning vähene valmidus kompromissideks ja konstruktiivseks kriitikaks. Parteid on näinud ennast pigem fikseeritud programme teostavate suletud, üksmeelsete avangardidena, kui erinevaid nägemusi alt üles vahendavate kanalitena. Aga lisaks minevikupärandile on osa elanikkonnarühmade poliitikast välistatust tekitanud praegune areng ise, mis on viinud üha suuremate erinevusteni ühiskonna sotsiaal-demograafiliste rühmade vahel.

Elutingimuste ja arvatavasti ka probleemide teadvustamise osas on erinevus ühiskonna äärmuste vahel võib-olla suurem, kui see on eelnenud sajandi jooksul kordagi olnud. Kuigi ühiskonna diferentseerituse ja kompleksuse kasv on Eestis toimunud erakordselt kiiresti, ei ole see nähtus omane ainult Eestile, vaid suurele osale kaasaegsest maailmast. Selles on nähtud väljakutset demokraatiale ka mujal. Efektiivse otsustusprotsessi üks tingimus on kompleksuse vähendamine, mis vastasel korral on poliitilises praktikas on viinud osa elanikkonnarühmade huvide poliitilise esindatuse piiramiseni. Itaalia politoloog Danilo Zolo[48] märgib, et sellise piiramise vahendiks ei pruugi olla totalitaarne ideoloogia või otsesed repressioonid, vaid avaliku sfääri destruktureeritus ning poliitiliste jõudude hajutamine ja üksteisest isoleerimine. Niisiis on üldse avalikus poliitilises diskussioonis ja otsustusprotsessides loobutud ideest, et dialoogi tuleks kaasata kõiki, keda arutatav otsus puudutab; olemasolev rahulolematus ühiskonnas ei omanda selgepiiriliste nõudmiste kuju ja ei väljendu ka otseste konfliktidena. Tulemuseks on valimiste poolt paika pandud oligarhiate teke, mille tegelik sotsiaalne baas jääb väga kitsaks ning ei soodusta seega rahulolematust põhjustanud probleemidega tegelemist..

Zolo märgib sellesuunalisi arenguid Ühendriikides, Prantsusmaal ja Shveitsis, aga ka postkommunistlikus Poolas ja Ungaris. Mainitud tendentside väga selge näitena toob ta Singapuri, mille mudelit ta iseloomustab järgmiselt:

[48] Zolo, Danilo (1992): *Democracy and Complexity: A Realist Approach.* Cambridge: Polity

> Singapur on rikkuse ja tehnoloogilise arengu poolest tõusnud Jaapani järel teisele kohale Kagu-Aasias. Rohkem kui kolmkümmend aastat on seda kaasaegset linnriiki valitsenud isemoodi filosoof-kuningas, Lee Kuan Yew. Ilma täpsema poliitilise ideoloogiaga põhjendamata on Lee korraldanud oma kolme miljoni kaaskodaniku elu kuni üksikasjadeni nagu keskkonnaküsimused, eluviisid, individuaalsed ja kollektiivsed huvid ja taotlused, pöörates tähelepanu koguni avalikus kohas sülitamisele ja suitsetamisele. Praegu ei leidu maailmas teist nii täielikku näidet kaasaegsest *antipolisest,* mida iseloomustab äärmine tehnoloogiline tõhusus, informatsioonitehnoloogia laialdane kasutamine, jõukus, kõrgetasemelised avalikud teenused (eriti koolid ja haiglad), kõrge tööhõive, tõhus ja haritud ametnikkond, sotsiaalsed suhted mis on täpselt allutatud funktsionaalsetele vajadustele,[49] ning poliitiliste ideoloogiate ja avaliku diskussiooni täielik puudumine.[50]

Eestit Zolo ei maini.

[49] "aseptically mediated by functional requirements"
[50] Samas, lk. 184. Meie tõlge.

III Uurimuse kokkuvõtvad järeldused

Käesolev uurimus seadis oma eesmärgiks analüüsida 2002. aasta kevadel teostatud elanikkonnaküsitluste tulemusi Eesti elanike poliitilise osaluse, eriti kodanikuidentiteedi ja poliitikasse kaasatuse seisukohast. Kõigepealt tuleb märkida, et vaadeldud materjal on mahukas ja võimaldaks ka teistsugust analüüsi. Samas on väga oluline, et rohkem kui seni otsitaks võimalusi saadud küsitlustulemuste tõlgendamisele kindlate, läbi mõeldud probleemiasetuste kaudu. Enamasti on Eestis teostatud, poliitilist osalemist puudutavate küsitluste käsitlemisel piirdutud vastuste distributsioonide esitamisega kogu valimis ning erineva emakeelega või kodakondsusega vastajate lõikes. Kui aga iseenesest huvitavat teavet ei seostata üldisema probleemiseadega, jääb see väheinformatiivseks ja fragmentaarseks.

Eelpool kirjeldatud analüüsi olulisimate tulemustena võib esile tõsta järgnevat:

1) Rahulolematus poliitiliste otsustega ei väljendu Eesti elanike hulgas institutsionaalses poliitikas osalemise püüdena, vaid sellele tervikuna vastandumise või sellest eemaldumisena. Meeleavaldusi, allkirjade kogumist vms. mõistetakse kui poliitilistele institutsioonidele vastandumist. Ühiskonnaliikmeid lahutab üksteisest mitte poliitiliste otsuste heakskiitmine või kriitika nende suhtes, vaid suhe kogu institutsionaalse poliitikaga kui tervikuga. Sealjuures on oluliseks teguriks, kas vastaja on end õiguslik-poliitiliselt määratlenud või mitte.

2) Vaadeldes elanike usaldust poliitiliste institutsioonide vastu ning informeeritust nende tööst on vastajaid kõige rohkem üksteisest eristavateks jaotusteks haridustase, keel, kodakondsuse ja elukoha tüüp. Algharidusega, maalelavaid ning venekeelseid mittekodanikest vastajaid võib pidada kõige rohkem Eesti poliitilisest elust võõrandunud elanikkonna rühmadeks.

3) Nendest rühmadest paistsid aga Vene (teises küsitluses “muu riigi”) kodanikud silma suurema huvi suhtes riiklikke institutsioone puudutava teabe vastu, samuti suurema valmidusega vastata riigi olukorda puudutavatele küsimustele. Võrreldes kodakondsuseta vastajatega väljendasid nad rohkem seotust Eesti riiklike

institutsioonidega, vaatamata sellele, et ka nendel puudub otsene formaalne seos riigiga kodakondsuse näol. Vene kodakondsuse omandamist võib seega tõlgendada kui väljendust poliitiliste protsessidega lülitumise soovist.

4) Üksikutest vastajaterühmadest olid kõrgharidusega vastajad need, kes väljendasid kõige suuremat seotust poliitiliste institutsioonidega, olid nende tööst kõige paremini informeeritud, ning kes kõige rohkem nägid usaldamatuse põhjusi mujal kui poliitikute ja valitsusasutuste töös.

Uurimuses tõlgendasime empiirilisi andmeid poliitilist osalust puudutavate teoreetiliste mudelite abiga, millest olulisim oli Jürgen Habermasi poolt arendatud normatiivne nägemus avalikust diskussioonist. Selle kohaselt peaksid poliitiliste otsuste lähtekohad selguma dialoogis, milles saavad võrdsetena osaleda kõik need, keda antud otsused puudutavad. Dialoog peaks olema võimusuhete poolt mittemõjutatav ja juhinduma ainult igasuguse ratsionaalse arutluse aluseks olevatest metanormidest. Kuigi tõdesime, et see ideaal on praktikas paljudel põhjustel teostamatu, on siiski mõtekas vaadelda poliitilist protsessi kui jätkuvat kommunikatsiooni. Analüüsitud küsitlustulemused aga osutavad, et Eestis on elanikkonnarühmasid, keda sellesse protsessi ei ole lülitatud.

Sarnaselt mõnede Habermasi kriitikutega lähtusime sellest, et pluralistlik demokraatia ei saa eesmärgiks seada kõigi konfliktide lahendamist. Konflikt on demokraatliku dialoogi koostisosa ja seda võib isegi pidada sotsiaalse integratsiooni vahendiks. Vaadeldud küsitlustulemuste valguses tundub Eesti poliitilise dialoogi peaprobleemiks olevat mitte kokkulepete puudumine, vaid see, et paljud inimesed ei ole üldse kokkulepete sõlmijate hulka osalema kutsutud. Kui osad Eesti elanikud on poliitilistest institutsioonidest võõrandunud, võib see olla tulemuseks nimelt sellest, et nende huvid ja eesmärgid ei leia poliitilises kommunikatsioonis ka sellist esindatust, mis võiks konfliktina väljenduda. Tegemist on ilmselt peatükis 2.4 mainitud ”singapuri mudeli” ühe omadusega.

Eesti poliitiline avalikkus pidi ennast välja arendama kiiresti ning olukorras, kus majanduslike ja poliitiliste olude pideva muutumise tõttu ei suutnud paljud inimesed oma huve ja eesmärke teadvustada või määratleda. Paljud demokraatlike kapitalistlike ühiskondade jaoks tüüpilised sotsiaal-majanduslike rühmade huve esindavad

organisatsioonid on Eestis seni nõrgad või koguni moodustamata. Lühemas perspektiivis on poliitilises avalikkuses osalejate huvides olnud omavahelise konsensuse otsimine. See on taganud poliitiliste protsesside teatava stabiilsuse ja ennustatavuse. Praktikas on aga see tähendanud paljude ühiskonnas objektiivselt eksisteerivate konfliktide sulgemist väljapoole institutsionaalset poliitikat, mis asjaolu nüüd väljendubki poliitikast võõrandumisena. See aga õõnestab kogu poliitilise süsteemi legitiimsust ja on pikemas perspektiivis demokraatia püsimajäämisele ohtlik.

Praeguse poliitika ülesandeks ei peaks seega olema niivõrd uue konsensuse otsimine, vaid institutsionaalse vormi andmine nendele potentsiaalsetele konfliktidele, mis muidu võivad lõpuks suunduda kogu institutsionaalse poliitika vastu tervikuna.

Kui vaadelda siinesitatud uurimustulemusi seoses Riigikogu põhifunktsioonidega paistavad silma järgmised teemad, millele parlament ja teised poliitilised institutsioonid peaks suuremat tähelepanu pöörama:

1) Praegu Riigikogu menetlusse antud ning loodetavasti peagi heakskiidu saava Eesti Kodanikeühiskonna Arengu Kontseptsiooni (EKAK) üheks eesmärgiks on parandada kodanike sellise algatuse võimalusi, mis küll enamasti ei kuulu institutsionaalse poliitika valda, kuid on laiemalt võttes siiski poliitilised. Kui Eesti elanike kõige erinevamad huvid, ka sellised, mis praegu sünnitavad poliitika suhtes rahulolematust leiavad organiseeritud vormi, siis tekib selle läbi side nende ja poliitilise avaliku sfääri ühe osa, ehk nn. kolmanda sektori vahel. Niisuguse sideme tekkimine tähendaks ühtlasi seni poliitilisse diskursusesse mittekaasatud inimeste osaluse kasvu, mis omakorda aidates kaasa nende poliitilisele sotsialiseerumisele vähendaks objektiivset võõrandumist ühiskonnas. Ka käesoleva uurimuse valguses on tervitatav EKAK:i eelnõu soovitus selle kohta, et Riigikogu ja ametiasutused peaksid arendama kodanikeühendustega partnerlust, mis institutsionaalset poliitikat omakorda kolmanda sektoriga ühendaks. On põhjust toonitada, et selline parnerlus ei saa piirduda riigivõimu koostööga üheainsa või üksikute katusorganisatsioonidega. Katuseorganisatsioonide osa avaliku võimu ja kolmanda sektori suhete korrastamisel saab seisneda üldiste koostööpõhimõttete kehtestamises ja nende toimimise ja arengu jälgimises, ning see ülesanne pole vähetähtis. Objektiivne seotus organiseerunud kodanike ja avaliku võimu vahel tekib aga sellega, et tagatakse kõigi huvitatud poolte võimalus osaleda

konkreetsete üksikküsimuste otsustamisel. Seda peab silmas EKAK:i eelnõu punkt IV.1.2., mille kohaselt on vajalik "avaliku võimu ja kodanikualgatuse partnerlusel põhineva koostöökultuuri juurutamine, heade koostöötavade tutvustamine ja laialdane kasutuselevõtt ning koostöövõrgustiku loomine". EKAK:i eelnõu on raamdokument, mis ei sisalda täpsemat tegevuskava selle eesmärgi saavutamiseks. Pärast eelnõu heakskiitmist on oluline seal kehtestatud eesmärgid lülitada erinevate ametkondade ja poliitikavaldkondade arengukavadesse võimalikult konkreetsel kujul. Arvatavasti on selle teostamiseks otstarbekas pidada nõu Eesti Mittetulundusühenduste Ümarlaua (EMÜ) esinduskoguga ning teadlastega.

2) Kõige halvemini on Riigikogu ja teised kesksed riigiinstitutsioonid suutnud end mõistetavaks ja usaldatavaks teha kodakondsuseta elanike, algharidusega vastajate ning maaelanike seas. Probleemi tuum ei seisne riigiinstitutsioonide usaldamise protsendi madalas keskmises tasemes, vaid selles, et osa elanike nii riigiinstitutsioonide usaldamine, kui ka nendest informeeritus ja huvitatus on süstemaatiliselt madalam kui teistel.Vaatamata juriidisele staatusele osalevad nad kõik Eesti ühiskonnaelus; riiklike institutsioonide ja seaduste sujuv toimimine nõuab, et need on arusaadavad ja legitiimsed ka nende elanikkonnarühmade silmis. Kuna tegemist on ressursivaeste gruppidega, ei saa aga lootma jääda nende omaalgatuslikule organiseerumisele oma huvide ja vajaduste rahuldamiseks. Planeerides riigiinstitutsioonide informatsioonistrateegiaid tuleb arvesse võtta mitte üksnes nende gruppide erivajadusi; vaid ka nende kommunikeerumise (sealhulgas info saamise) erinevusi üldiselt. Nii näiteks seostatakse institutsionaalse poliitika efektiivsust ühiskonnateoorias enam urbaniseerunud eluviisiga, samas kui maaregioonide teistsugune elustiil kujundab teistsuguseks ka sealsete elanike ootused ning käitumisharjumused poliitika suhtes (individuaalsed kontaktid, kohtumised poliitikutega palju olulisemad jms.) Kaasava poliitika eelduseks on taoliste eripäradega arvestamine otsustusprotsessi igal etapil.
Samas on informeerimatus, huvipuudus ja usaldamatus tingitud ka poliitilistest otsustest, mis nende rühmade olukorda on objektiivses mõttes halvendanud. Legitiimsuse probleem on laiem, kui ainult informeerituse probleem.

3) Inimeste eraldumine poliitilise avalikkuse sfäärist ei paista olevat seotud nende endi eksklusiivsete (välistamisele põhinevate) identiteetidega. Vastupidi, Venemaa kodanikud, kes ometi on end ise defineerinud Eesti poliitikast väljaspool seisjatena, olid

poliitikast tervikuna ometi rohkem informeeritud ja huvitatud kui kodakondsuseta isikud. Oleks ilmselt õige suhtuda nendesse kui huvitatud dialoogipartneritesse. Poliitika vastu huvi kaotanud inimeste silmes on pigem poliitiline sfäär ise muutunud eksklusiivseks ja osa elanikke välistavaks. Selle tendentsi süvenemise, ehk ennast taastootva võõrandumisahela katkestamine saab aga lähtuda ennekõike võimuesindajate taotlustest. On muidugi vaja arvestada võimalusega, et ühiskonnas on teisi eksklusiivseid identiteete, mille mõjude analüüsi siin vaadeldud uurimustes kasutatud vastajate jaotused ei võimalda. Nende täpsem uurimine eeldaks kvalitatiivsete uurimusmeetodite kasutamist.
Seega tuleks püüda tugevdada kõigi elanikegruppide esindajate üldteadmisi ühiskonnaelu korraldatuse ja poliitikaprotsessis toimuva kohta.

4) Riigikogu liikmetel tuleks poliitilist diskussiooni avardada sellisel moel, et see paremini kui seni suudaks kajastada ühiskonna sotsiaalseid ja poliitilisi vastuolusid – ka neid, mis ei ole veel leidnud institutsionaliseeritud väljendust parteide või survegruppide programmides. Erakonnasisese kommunikatsiooni tõhusus, kohalikult ja "rohujuurtetasandilt" tuleva algatuse julgustamine on üks viis millega on võimalik parandada poliitilise diskussiooni seotust ühiskonnaliikmete muredega. Lisaks oleks oluline hoolikalt analüüsida sotsiaalteaduslikke uuringuid ning hoida sidet kodanikualgatuslike organisatsioonidega, mis on tihti esimesteks foorumiteks, kus ühiskonna probleemid ja vastuolud teadvustamist ning formuleerimist leiavad.

IV Viidatud allikad

1) Trükitud allikad

Arato, Andrew & Jean L. Cohen (1992/1995): *Civil Society and Political Theory.* Cambridge, MA & London: The MIT Press

Beck, Ulrich (1995): "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization." Teoses Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash, toim.: *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order.* Cambridge: Polity Press

Bridges, Tom (1994) "*The Culture of Citizenship: Inventing Postmodern Civic Culture*". New York: SUNY Press

Eriksen, Erik Oddvar & John Erik Fossum (2002): "Democracy through Strong Publics in the European Union?" *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, lk. 401-424.

Gellner, Ernest (1996) *Conditions of Liberty. Civil Society and its Rivals*. London: Penguin Books

Habermas, Jürgen (1962/2001): *Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused ühest kodanikuühiskonna kategooriast.* Tlk. Andres Luure. Tallinn: Kunst

Habermas, Jürgen (1992) "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe." *Praxis International*, 12:1, lk. 1-19

Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy.* Cambridge, MA: MIT Press.

Habermas, Jürgen (2001): "Why Europe needs a Constitution." *New Left Review* 11, Sep-Oct. lk. 5-26.

Israel, Joachim (1971): *Vieraantuminen: Marxista nykysosiologiaan.* Helsinki: Tammi

Jääsaari, Johanna & Tuomo Martikainen (1991): *Nuorten poliittiset valinnat. Tutkimus nuorten aikuisten poliittisesta suuntautumisesta pääkaupunkiseudulla*. Helsinki: Gaudeamus

Keane, John (1998): *Civil Society: Old Images, New Visions.* Stanford: Stanford University Press

Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985/2001): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. Second edition. London & New York: Verso

Lagerspetz, Mikko; Rein Ruutsoo & Erle Rikmann (2000): "Olelemisest osalemiseni? Eesti kodanikualgatuse hetkeseis ja arenguvõimalused." *Akadeemia*, nr. 2, lk 269-298

Miller, David (2000): *Citizenship and National Identity.* Cambridge: Polity Press

Richard Rose (1997): *New Baltic Barometer III: A Survey Study.* Glasgow: University of Strathclyde

Richard Rose & William Maley (1994): *Nationalities in the Baltic States: A Survey Study.* Glasgow: University of Strathclyde

Schöpflin, George (1994): "Post-Communism: The Problems of Democratic Construction". *Daedalus,* 123/3

Shils, Edward (1992): "Kodanikuühiskonna voorus." *Akadeemia*, nr. 9, lk 1934-1955

Soysal, Yasemin Nuhoglu (1994): *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe.* Chicago & London: The University of Chicago Press

Thomas, Elaine R. (2002): "Who Belongs? Competing Conceptions of Political Membership." *European Journal of Social Theory,* 5 (3).

Zaller, J. (1996): "The Myth of Massive Media Impact Revived: New Support for Discredited Idea", teoses D. C. Mutz, P. M. Sniderman & R. A. Brody (toim.): *Political Persuation and Attitude Change.* Ann Arbor MI: University of Michigan Press, lk. 17-78

Zolo, Danilo (1992): *Democracy and Complexity: A Realist Approach.* Cambridge: Polity

2) Riigikogu Kantselei poolt tellitud uurimusi

http://www.riigikogu.ee/osakonnad/msi> Tellitud uuringud

http://www.riigikogu.ee/osakonnad/msi/huvigr.html

Lagerspetz, Mikko; Rein Ruutsoo & Erle Rikmann (2001): "Kodanikeühiskonna edendamise strateegiad Eestis: probleemid ja perspektiivid". *Uurimusraport*, Riigikogu Kantselei Majandus- ja Sotsiaalinfo Osakond